

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

**ZRUŠENÍ PODDANSTVÍ A JEHO VLIV NA
ZMĚNU STRUKTURY HABSBURSKÉ
MONARCHIE**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

Prof.JUDr.PhDr.Karolina Adamová,DSc.

Vypracoval:

Martin Kovář

Plzeň 2011

Prohlášení:

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Západočeskou univerzitou v Plzni na jejích internetových stránkách.

31. března 2011

vlastnoruční podpis studenta

Poděkování

Chtěl bych poděkovat Prof. JUDr. PhDr. Karolině Adamové, DSc. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce při zpracování zadaného tématu diplomové práce.

OBSAH

1.	ÚVOD.....	6
2.	CÍL PRÁCE.....	7
3.	Situace před zrušením poddanství.....	8
3.1	Situace před a na počátku roku 1848	8
3.1.1	Březnová revoluce a situace kolem.....	11
3.1.1.1	Svatováclavské shromáždění.....	12
3.1.1.2	Revoluce ve Vídni a ústava.....	13
3.1.1.3	Svatováclavská a další petice.....	13
3.1.2	Dubnová ústava a dění před jejím přijetím.....	14
3.1.2.1	Národní noviny a národní výbor.....	15
3.1.2.2	Frankfurtský parlament.....	16
3.1.2.3	Dubnová ústava.....	17
3.2	Další dění do zrušení poddanství.....	18
3.2.1	Český zemský sněm.....	19
3.2.2	Slovanský sjezd.....	19
3.2.3	Pražské červnové povstání a léto 1848.....	20
3.2.3.1	Červnové povstání a jeho důsledky.....	20
3.2.3.2	Vídeňský parlament a říšský sněm.....	22
4.	Září 1848 a zrušení poddanství.....	24
4.1	Patent o zrušení poddanství.....	26
4.2	Další situace v září a říjnu 1848.....	27
4.2.1	Lid a jeho smýšlení na venkově.....	27
4.2.2	Politika a tvorba ústavy.....	29
4.2.3	Revoluce ve Vídni	31
5.	Vliv zrušení poddanství na jednotlivé sféry života.....	33
5.1	Úvod o situaci v Čechách a na Moravě.....	34
5.2	Vliv zrušení poddanství na vývoj správy.....	35
5.2.1	Obyvatelstvo.....	35
5.2.2	Správa.....	36
5.3	Vliv zrušení poddanství na průmyslovou výrobu.....	38
5.3.1	Textilní průmysl.....	38

5.3.2	Potravinářský průmysl.....	42
5.3.3	Těžební průmysl a hutnictví.....	45
5.3.4	Kovoprůmysl a strojírenství.....	47
5.3.5	Chemický průmysl.....	48
5.3.6	Oděvní průmysl.....	49
5.3.7	Dřevozpracující průmysl.....	50
5.3.8	Průmysl papíru a celulózy.....	50
5.3.9	Polygrafický průmysl.....	51
5.3.10	Stavební živnosti.....	51
5.4	Vliv zrušení poddanství na zemědělství.....	52
5.5	Vliv zrušení poddanství na terciální sféru.....	54
5.5.1	Doprava a spoje.....	54
5.5.2	Obchod.....	56
5.5.3	Peněžnictví a bankovníctví.....	57
5.5.4	Sociální otázka.....	58
5.5.5	Zdravotní péče a odborné školství	59
6.	Situace po roce 1848.....	61
6.1	Březnová ústava a březnový patent 1849.....	61
6.2	Silvestrovské patenty a Zásady organického řízení 1851.....	62
6.3	Říjnový diplom a únorová ústava 1860 – 1861.....	63
7.	Srovnání se současnou politickou situací.....	64
7.1	Ústavní vývoj.....	64
7.1.1	Vývoj za období habsburské monarchie.....	64
7.1.2	Vývoj za Československa.....	66
7.1.3	Současnost – Česká Republika.....	68
7.2	Srovnání.....	68
8.	ZÁVĚR.....	69
9.	SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY.....	70
10.	ABSTRAKT.....	72

1. ÚVOD

„Skutečná rovnost národností. Spojení zemí koruny naší. Zrušení práv feudálních. Rovnost všech stavů před zákonem. Soudy přísězných. Odpovědné ministerstvo pro korunu naší. Všeobecný sněm celého národu. Národní gardy všude. Úplná reforma škol a ouřadů.“^[1] Tak by mohlo znít také hlavní heslo veškerého dění kolem zrušení poddanství. Jak se ve svých novinových článcích shodují Karel Havlíček Borovský^[1] a Václav Černý^[2] mělo zrušení poddanství obrovský význam pro český národ jako takový. Znamenalo určitou svobodu od Rakouské říše, demokracii, rovnost práv a spravedlnost, čehož je možno podle obou autorů dosáhnout pouze tehdy, když se národ spojí v jedno.

Tito dva autoři nejsou však jediní, kteří popisují dění kolem zrušení poddanství. Například další velikán národního obrození, František Palacký, se ve své knize Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě dotkl občanské revoluce, předcházející zrušení poddanství. Jeho dotyk byl však jen nepřímý přesto, že kniha byla vydána těsně po povstání ve Vídni, které vedlo k příslibu vydání nové ústavy a předmluva knihy je datována před tímto povstáním.

Pokud bych měl zmínit další významné autory a díla, kteří pojednávají o zrušení poddanství, nesmím zapomenout zmínit autory, jejichž knihy vyšly v 80. a 90. letech 20. století a to Jiřího Štaifa, který bravurně popsal dění let 1848 – 1849 ve své knize Revoluční léta 1848 – 1849 a české země a dále Jana Janáka, který popsal zejména správu a hospodářský rozmach po zrušení poddanství. Jeho díla směřují zejména k dějinám a dění na Moravě, kterou změna v podobě zrušení poddanství zasáhla více než značnou měrou.

Práce je zaměřena zejména na sjednocení těchto uvedených pramenů a na celkové pojetí zasažení habsburské monarchie zrušením poddanství. Obrací se zejména k vlivu na jednotlivá hospodářská a průmyslová odvětví i na vládu samotnou. Pojednává o určitém právním systému a jeho aplikaci do současné doby a to nejen v samotném závěru, nýbrž i v celém jejím rozsahu.

K vypracování této práce byla použita dostupná literatura.

^[1] Národní noviny – heslo národních novin

^[2] Časopis pro dějiny venkova

2. CÍL PRÁCE

Cílem je zdůraznit některé právní aspekty, vyskytující se v jednotlivých patentech a vydaných ústavách, a jejich porovnání s aspekty současnými. Dalším a to hlavním cílem je rozebrání otázky poddanství a vlivu jeho zrušení na společnost ve všemožných sférách a to s ohledem srovnání života na venkově a ve městě průřezem jednotlivých dějových linií směřujících ke zrušení poddanství, při zrušení poddanství a po tomto zrušení.

Mým úkolem bylo zpracovat literární rešerši zvoleného tématu vzniklé problematiky a porovnat jednotlivá období let kolem roku 1848 i dění v roce samotném a tato období porovnat z hlediska historického a právního. Zvolil jsem metodu popisu a v závěru jsem si dovolil vyjádřit svůj názor v názorném srovnání se současnou situací.

3. SITUACE PŘED ZRUŠENÍM PODDANSTVÍ

Dne 7.9. 1848 bylo k radosti všech Čechů zrušeno poddanství. Cesta k tomuto kroku byla však více než trnitá a pronásledovalo ji mnoho historických událostí, které ovlivnili nejen Čechy jakožto národ žijící na území tehdejšího Rakouska, ale i samotnou vládnoucí habsburskou monarchii.

3.1 Situace před a na počátku roku 1848

Na přelomu 18. a 19. století se v Čechách stále více objevovaly pojmy jako vlast nebo vlastenectví. Aby také ne, národní obrození se prosazovalo stále větší měrou. V první polovině 19.stol. je habsburská politika stále více kritizována vzdělanci s liberálním myšlením. Snahy o upevnění absolutismu a snahy o upevnění dosavadních česko-německých kulturně-politických vztahů ve smyslu historicko-geografického pojetí vlastenectví bohemismu spolu stále bojují. Po německo-francouzské krizi v roce 1840 se německé národní hnutí politizovalo. V německém tisku se stále častěji mluví o Čechách jako o říšském německém území. Občanství v českém království bylo chápáno jako národ dvou jazykových kmenů. Češi měli patřit k Německu a měli se podílet na výstavbě německého národního státu. Možná i díky tomu se do popředí dostává myšlenka spojení dvou částí národa a to česky a německy mluvících, a to zejména v myslích německých i českých intelektuálů, kteří vnímali spojení jako řešení mnoha jazykových i národních sporů.^[3] Tuto situaci komentoval daleko před rokem 1848 také Bernard Bolzano svým výrokem: „Pryč tedy s takovou překážkou! Češi a Němci, musíte tvořit jeden národ; můžete být silnými, jenom když se přátelsky vjedno spojíte. Musíte se považovati za bratry a bratrsky se objímati. Naučiž se každý řeči svého druhu, by se mu takto rovnějším stal. Pověz každý svá ponětí, své vědomosti druhu svému bratrsky a zúplna.“^[4] Bolzano tímto výrokem chtěl podnítit překonání česko – německého rozporu.

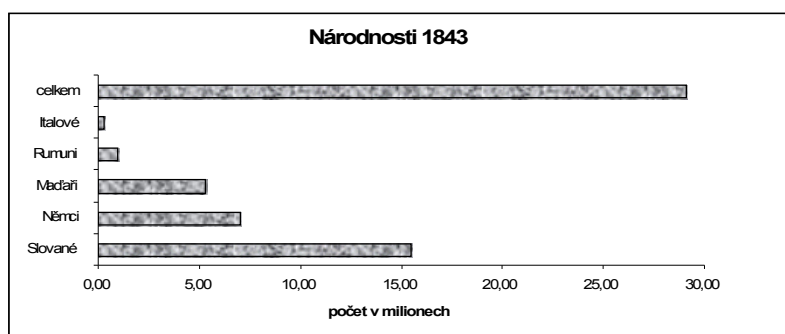
Jedním ze zmíněných intelektuálů byl také František Palacký, který se významně podílel na národním obrození a na celém dění kolem zrušení poddanství nejen svými významnými díly, ale také se politicky angažoval přesto, že chápal politiku za činnost nezbytnou pro prosazování cílů českého národního hnutí. Palacký uznával pouze akce v rámci legálních či legalizovaných institucí, nikoliv nátlakové akce mimo rámeček.

Významným ideologem německého národního hnutí v Čechách byl Franz Schuselka, který napsal mnoho brožur v německé jazykové oblasti. Zastával se habsburské monarchie a doporučoval dosáhnout toho, aby Rakousko mělo převážně německý charakter.^[5]

Největším a také tak trochu ironickým odpůrcem Schuselky byl Karel Havlíček Borovský, díky jehož vedení se staly Pražské noviny nástrojem českých liberálů, a jeho články v Národních novinách se staly nejčtenějšími doby před i pobřeznové.^[5]

Bohužel ideály obou představitelů byly neuskutečnitelné. Vláda oba tyto pokusy vnímala jako nevhodnou snahu čelit státnímu absolutismu. To byl také důvod, proč problém začala vnímat i aristokracie přesto, že v té době patřila mezi hrstku sociální základny, kam patřili také habsburská dynastie, dvorská kamarila, vysoká byrokracie, nejvyšší klérus, velitelský sbor rakouské armády, část šlechty, velkoobchodníků a vídeňských velkobankéřů.^[5]

V předbřeznové době byl celkový demografický vývoj českých zemí příznivý, jelikož se stále zvyšoval počet obyvatel. Odhad hovoří o 2 598 774 obyvatel v Čechách, 1 253 320 na Moravě, a 93 561 v Slezsku. Národnostní složení bylo podobné jako v roce 1843 (graf na obr.1)

Obr.1 Graf národnostního rozložení obyvatel v roce 1843 dle Klíma A., Praha 1994

Většina z obyvatel byli katolíci.^[4] Zvyšování počtu obyvatel sebou bohužel neslo zvýšení podílu obyvatel odkázaných na námezdní práci, řemeslníci, živnostníci a buržoazie tvořili asi 10% celkové populace. Finanční stav státu však nebyl nejlepší. Vysoká úroková míra měla svůj podíl na nižší konkurenční schopnost rakouských výrobců v jednotlivých hospodářských odvětvích ve srovnání s vyspělejšími průmyslovými zeměmi. V říši byla trvalá inflace a zvyšovaly se daně, zejména pak tzv.

potravinová daň. Země byla v silné politické i hospodářské krizi prohloubené několika neúrodnými lety. Došlo k opakovaným neúrodám obilí a prudkému poklesu výnosů brambor. Bramborová krize měla katastrofální dopad na společnost. To vše spělo k vyostření sociálních poměrů. Pro nejslabší vrstvy obyvatelstva vznikla silná potravinová krize. Potraviny byly o mnoho dražší než platy. Libra másla stála 66 krejcarů, zatímco plat dělníka ve fabrice byl asi 40 krejcarů za den. Na venkově nebyla situace o moc lepší. Musela se platit řada feudálních dávek, například za robotu, pozemková daň, poplatky na církev a státní zaměstnance (kněží, učitelé), dávky na údržbu silnic a mostů a další. Celkově tvořili feudální dávky přibližně 70% celkového příjmu rolníka. Dalším důsledkem krize byla radikalizace textilních malovýrobců. Roku 1847 bylo jen ve Vídni propuštěno 10 000 továrních dělníků. Toto všechno jsou průvodní známky revoluční situace.^[5]

Státní systémy zapříčinily problémy v zahraničně-politických poměrech v Evropě i vnitřních uspořádáních řady evropských států. Kapitalismus se stal neoddiskutovatelnou skutečností. Vlivnou politickou a hospodářskou teorií se stal buržoazní liberalismus. Jakožto demokratický směr se setkal se zastáním u intelektuálů i maloburžoazních vrstev. První polovina 19.století byla všeobecně obdobím vytváření předpokladů a podmínek vlastního revolučního procesu. Postupné přeměny společenských vztahů a rozklad pozdně feudálních vztahů od josefínského období ještě samy o sobě nebyly součástí revolučního procesu.^[6]

Roku 1847 došlo k občanské válce ve Švýcarsku mezi katolickými kantony a představiteli liberálních reforem, kteří nakonec vyhráli. Tento konflikt ukázal slabost metternichovské diplomacie, která stála na straně švýcarské reakce. Metternichova politika navíc zapříčinila krach rakouských financí. Koncem ledna 1848 se pokusil Metternich hledat finanční pomoc v Rusku stejně jako vláda ve Francii. Po svržení Metternicha však k finanční pomoci nedošlo. Konflikt ve Švýcarsku také ovlivnil další země a to Bádensko nebo i Londýn, kde byl vydán Komunistický manifest.^[5]

Co se týče venkovského lidu, značný ohlas u něj vzbudila Velká francouzská revoluce roku 1789, kdy zejména hesla o rovnosti a svobodě občanů před zákonem se stala hlavním zdrojem dalšího konání. Zrušení feudálního zřízení ve Francii vyvolalo mezi venkovským lidem přesvědčení, že zrušení roboty je také v habsburské monarchii jen otázkou času. Proto se venkovský lid omezuje pouze na pasivní rezistenci při konání roboty.^[7] Je tedy nutno zmínit ještě jednu událost, která výrazně ovlivnila dění dané doby ještě významněji než Velká francouzská revoluce. A to rolnické povstání v Haliči

(část Polska spadající Rakousku) v roce 1846. Vypuklo na základě napětí mezi poddanými a vrchností. Svůj výrazný podíl měl opět hladomor a neúroda. Došlo zde k povraždění tisíců příslušníků šlechty místními sedláky, kteří se zřejmě stali obětí iluze, že jim to nařídil císař. Rozšířila se totiž pověst, že císař zrušil Desatero, aby sedláci mohli pobít šlechtu a kněze. Celkový výsledek byl takový, že došlo ke zrušení roboty na některých určených místech, pokud se tak šlechta domluví s poddanými a souhlas bude na obou stranách, šlo o tzv. výkup z roboty, který se ovšem dotkl jen některých oblastí a prohluboval tak mezi rolníky i tak stále rostoucí hospodářskou a finanční krizi.^[8]

Díky cenzuře se do českých zemí dostávalo jen omezené množství informací o okolním dění a to zejména díky Pražským novinám nebo nevládním Bohemia. Na začátku roku 1848 byla Praha aktuálními politickými informacemi zahlcena. Došlo tak ke zvýšené politizaci pražského obyvatelstva.^[5]

Na přelomu února a března 1848 docházelo v pražských kavárnách a hostincích k veřejným politickým diskuzím o revolucích v Evropě. Na ulicích se začaly objevovat letáky provolávající slávu ústavě. Na venkově se začaly objevovat známky protifeudální atmosféry.^[5]

3.1.1 Březnová revoluce a situace kolem

Jak již bylo zmíněno, Palackého ideál o akcích v rámci legality byl neuskutečnitelný. Letáky podporující novou ústavu byly rozesílány do domů pražských měšťanů. Policie usoudila, že je celá akce organizovaná, nedokázali však předvídat jakým způsobem vyústí zřejmý radikalismus dělníků z Prahy.^[5] Organizovat takovou akci chtělo velkou odvahu a určité politické zkušenosti z politických bojů. Takoví lidé se nacházeli zejména v řadách radikálněji smýšlejících občanů ze stolní společnosti „Český repeal“. Členové Ludvík Ruppert, který byl Němec a Čech Vilém Gauč přišly s myšlenkou uskutečnění pražské petiční akce. Na podporu této akce začali, spolu se svými stoupenci ze společnosti, 8. března 1848 rozšiřovat české i německé pozvánky na petiční shromáždění. Žádoucí byla co největší účast tzv. středních vrstev, tedy inteligence, živnostníků, řemeslníků a případně vznikající buržoazie. Podle toho také byly pozvánky stylizovány. Jelikož neměli k dispozici tiskárnu, byla pozvání opisována.^[9] Jako příkladem zde byli revoluční události z Paříže, Německa a hlavně z Vídně, kde se 9. března uskutečnilo liberální petiční hnutí a liberálové předali svoji petici

dolnorakouskému zemskému sněmu. Termín petičního shromáždění byl stanoven na sobotu 11. března v 18 hodin a jako místo konání byl zvolen sál hostince ve Svatováclavských lázních nedaleko Karlova náměstí.^[5]

3.1.1.1 Svatováclavské shromáždění

Od rána pochodovaly městem vojenské hlídky s nasazenými bodáky, byla povolána jízda a posádka měla pohotovost. Počasí bylo velmi špatné. Přesto před pátou hodinou přicházeli první jednotlivci i celé skupiny, před šestou hodinou se tyto skupinky změnilly necelé proudy lidí. Ve Svatováclavských lázních se dle policejních agentů sešlo více než 800 lidí, dle přítomného korespondenta „Allgemeine Zeitung“ jen 200. Tuto účast, která se původně počítala na 3000 lidí zapříčinila vichřice a to, že sály byly přeplněny a tak většina lidí musela stát venku.^[9] Mezi nimi však chyběli vůdčí čeští vlastenci a to nevyjímaje Františka Palackého a Karla Havlíčka Borovského. Na rozdíl od nich se však shromáždění účastnili jako informátoři policisté v civilu. Policejní ředitelství v čele s Josefem Heyde se obávalo nepokojů a tak již 9. března vydalo prohlášení vyzývající občany k neúčasti na shromáždění. Pořadatelé se však snažili znemožnit přístup radikálním proletářským vrstvám, kterých se policejní ředitelství tak obávalo.^[5]

Dopředu byl sestaven předběžný program shromáždění, ve kterém bylo jasné vidět, že se Trojan rozhodl nepustit její vedení z ruky a nepřipustit, aby vystoupil a promluvil někdo z radikálů.^[9] Program se opíral o zavedení samosprávného obecného zřízení a rozšíření sněmovní reprezentace o zástupce královských měst a sedláků. Taková byla také iniciativa českých stavů. Další složkou programu byla žádost o zrušení cenzury a všeobecné lidové ozbrojení, kterou chtěli prosadit zejména již zmínění členové „Českého repealu“, tzv. repealisté. Tento program však potřeboval získat určitý tvar a také potřebnou hloubku. A tak vznikla spolupráce s další stolní společností scházející se v hostinci „U zlaté husy“, kde byl hostinským Petr Fastr. Tato společnost sdružovala nejvýznamnější české vlastence jako například právníky F.A. Braunera a A.P. Trojana. A právě Brauner připravil pro svatováclavské shromáždění petici, která se však nesetkala u dalších pořadatelů s pochopením zejména pro velký důraz na státoprávní záležitosti a sněmovní reprezentaci. Ta pro většinu repealistů měla demokraticky vzniknout ve volbách. Záležitostí petice měl být zejména požadavek

organizace práce a mzdy dle vzoru z francouzské revoluce. Nakonec však byl vzat za základ návrh Braunerův, který se nakonec shromáždění pro nemoc nezúčastnil.^[5] Důležitá role pak připadla právě zmíněnému Fastrovi, který schůzi předsedal a zejména pak Trojanovi. Jakožto hlavní řečníci přinesli v obou jazycích (českém i německém) návrh petice a zdůvodnění její struktury. Tato petice byla poté shromážděním přijata s drobnými doplňky. Zároveň si na shromáždění zvolili výbor, později nazýván Svatováclavský, který měl konečnou petici předložit veřejnosti k podpisům a předat ji císaři.^[9]

3.1.1.2 Revoluce ve Vídni a ústava

Již 12. března se sešel Svatováclavský výbor na Staroměstské radnici. Předsedou se stal Vojtěch Deym. Výbor pod vedením pražského advokáta Adolfa Maria Pinkasa sestavil konečnou verzi petice.^[9] V ní dal přednost rovnoprávnosti obou zemských jazyků a požadavek státoprávního charakteru podložil pouze revizí Obnoveného řízení zemského z roku 1627. Petice byla přednesena a posouzena 14. března v „Průmyslové jednotě“.^[5]

Již den před tímto přednesením projednávala dolnorakouská sněmovna předložené petice od vídeňských liberálů. V té době se před její budovou shromáždil rozbouřený dav a zásah proti němu si vyžádal pět lidských životů, což vyvolalo propuknutí revoluce. Povstalci začali ve Vídni stavět barikády. To vedlo k tomu, že Ferdinand V. zrušil cenzuru, přinutil kancléře Metternicha k abdikaci a vydal tzv. konstituční patent, který vyslovoval přechod k ústavnímu zřízení a sliboval, že co nejdříve budou svoláni vyslanci všech provinciálních stavů se zesíleným zastoupením měšťanského stavu. Císař tedy jmenoval ústavní ministerstvo neboli vládu. To uklidnilo vídeňské povstalce a potěšilo český lid.^[10]

3.1.1.3 Svatováclavská a další petice

Po svolání ústavy byl zvýšený demokratizační tlak, protože ústava znamenala rovnost všech občanů. Není proto divu, že dělník si rovnoprávnost vysvětlil jako levnější maso a pivo, sedlák jako zrušení roboty a liberál například jako rovnost národů.

Svatováclavský výbor byl tedy nucen 16. března prohlásit, že společně s Pinkasovou peticí odveze delegace i původní Braunerovu petici.^[5]

Delegaci, která odjela 19. března 1848 do Vídně, netvořili však nejschopnější představitelé obou národností, ale pouze politicky aktivní představitelé pražské střední třídy. Nezkušení čeští delegáti se 22. března 1848 setkali s císařem, byli však odkázáni na jednání s předsedou nové vlády, Františkem Antonínem Kolowratem.^[9] Nastal však problém, úřadující zemský správce hrabě Stadion oznámil znění Pinkasova petice předem do Vídně a tak na ni již 21. března byla vyhotovena odpověď. Díky přivezení i svatováclavské petice souhlasil císař s novou stylizací odpovědi, kterou přislíbil na 23. března 1848. Byl vydán kabinetní list, který přinesl konkrétní odpovědi pouze na dvě otázky a to na společný sněm Čech a Moravy, který odkázal na stávající stavovské reprezentace obou zemí a dále na zrušení roboty. 28. března zrušil císař robotu na celém území a vyhlásil, že roboty má být vykoupena „za slušnou náhradu“. Toto zrušení mělo však platnost pouze do 31. března 1849. V zbylých otázkách odkazoval císař na Obnovené řízení zemské z roku 1627.^[5]

Návrat delegace z Vídně tedy přinesl rozhořčení a zároveň iniciativu k sestavení druhé pražské petice, kterou sestavil opět Brauner. V jejím úvodu byla vyjádřena nespokojenost s vyřízením první petice. Žádala se skutečná reprezentace celého národa a obnovení státoprávních vazeb českých zemí. Žádala se vlastní samospráva. 31. března se vypravila do Vídně druhá pražská deputace.^[9]

3.1.2 Dubnová ústava a dění před jejím přijetím

V sobotu 8. dubna 1848 byl vydán kabinetní list, který fungoval jako odpověď na druhou pražskou petici. Zmizely odkazy na Obnovené zřízení zemské a byly stanoveny zásady voleb do českého zemského sněmu, ve kterém měly být zastoupeny všechny stavy a to i poddaní a rolníci, zároveň schválil jazykovou rovnoprávnost češtiny a němčiny. Tento list částečně uspokojil rozhořčené veřejné mínění v Praze i v Čechách a to zejména u obyvatel české národnosti. Němce však list znepokojil a tak se začali přiklánět k velkoněmecké myšlence a přestávali podporovat české liberály, pro které byl kabinetní list považován za novodobou politickou chartu.^[5]

3.1.2.1 Národní noviny a Národní výbor

Již před vydáním tohoto kabinetního listu 5. dubna 1848 vyšlo první číslo Národních novin, jejichž hlavním redaktorem byl Karel Havlíček Borovský. Již v úvodním článku se Havlíček obrací k bohatým dějinám českého národa a zdůrazňuje, že národ s takovou historií nemůže vyhynout v množství národů, které jsou na území Rakouska. Zároveň ihned v úvodu článku poukazuje na důležitost doby: „Počínáme noviny tyto v době před důležitou, Státy se boří, národy se sbírají, stejný hledá si k sobě stejného. Nikdo nemůže, leč by vševědoucností nadán byl, udati jaký bude letos na podzim stav politický zemí evropských.“^[1] Národní noviny se tak ve velmi krátké době staly oporou liberálního směru v české buržoazní politice v letech 1848-1849. Havlíček zdůrazňoval nezávislost Rakouské monarchie na Německu a rovnoprávnost jazyků hlavně ve veřejné sféře. Důraz kladl také na hlavní problém politiky českých liberálů. Jako výrazný problém vnímal vnímání vztahu mezi obecně demokratickým cílem politiků a specifickým českým národním hnutím.^[5]

V neděli 9. dubna byly v Praze vylepeny a rozdány letáky, které zvaly na schůzi Svatováclavského výboru 10. dubna. Tentokrát bylo počasí zpočátku příznivé a tak byla velmi hojná účast. Na schůzi se pod tlakem aktuálních politických událostí Svatováclavský výbor přejmenoval dle návrhu Borovského na Národní výbor a počet jeho členů obou národností vzrostl na 150. Z tohoto výboru vynikaly hlavní osobnosti jako Palacký, Borovský nebo Rieger.^[9] Velkým vítězstvím bylo prohlášení výboru za polooficiální instituci, jelikož až dosud byl považován za orgán vzniklý za revoluce z veřejného života země. Na Moravě neměl tento výbor velký vliv, tamní obyvatelé spolupracovali spíše s reorganizovaným moravským zemským sněmem. Velký vliv byl však v Čechách, kdy se k Národnímu výboru obracely stovky petic se žádostí o pomoc a to zejména v oblastech finanční podpory nebo zaopatřování práce pro nezaměstnané dělníky. Na popud toho byla v Týnském dvoře založena zprostředkovatelna práce. Většina dělníků byla zaměstnána v cechovní a necechovní malovýrobě, velkých stavbách, službách, různých typech manufaktur a zemědělství. Národní výbor předal později tuto otázku pražskému magistrátu.^[5]

3.1.2.2 Frankfurtský parlament

Frankfurtský parlament byl první celoněmecký demokraticky volený parlament. Konat se mohl zejména díky probíhající revoluci v březnu 1848. Hlavním cílem bylo sjednocení Němců v jednom státu. Tato myšlenka vznikla zejména ve středním a jižním Německu. Čechy, Morava, Slezsko a Kraňsko, což bylo dnešní Slovinsko byly považovány za součást německého spolku, což bylo mezinárodně právní spojení panovníků svobodných měst v Německu bez samostatného státního zřízení.^[5]

Ve dnech 31. března až 3. dubna 1848 se ve Frankfurtu nad Mohanem sešel tzv. Vorparlament, tedy předparlament, který měl připravit volby do Národního shromáždění. Program liberálů byl sjednotit Německo na bázi spolkového státu v čele s konstitučním monarchou. Naopak demokrati usilovali o zrušení monarchie a nahrazení federativní republikou. Díky kompromisu byl zvolen tzv. výbor padesáti. V tomto výboru byli původně zastoupeni jen dva Rakušané, později se však výběr rozšířil o dalších šest osob. Nejvýznamnější z nich byl František Palacký, k němuž bylo odesláno pozvání 6. dubna a došlo večer 10. dubna. Podle některých, převážně německých, historiků byl Palacký pozván omylem jakožto německy píšící historik. Problém byl spíše v tom, že nebylo jasné, kdo jsou Češi. Předpoklad byl, že je to utlačovaná sociální skupina. Ustanovitelé výboru se domnívali, že stačí, když budou Češi pozvednuti na civilizační úroveň Němců a stanou se tak důležitou součástí německého národního státu.^[5] S tím však Palacký tvrdě nesouhlasil a pozvání odmítl. 11. dubna 1848 odeslal do Frankfurtu psaní „O poměru Čech i Rakouska k říši německé“. Odmítnutí také zdůvodnil tím, že je Čech a ne Němec. Historickými argumenty zdůrazňoval, že český národ je tělesem neněmeckým a tak pokus včleňovat český národ do německého národního státu nemá ani historické ani přirozenoprávní opodstatnění. Sám Palacký si byl vědom nesamostatnosti českého prostředí na vytvoření samostatného státu a tak podporoval spíše Rakousko. Věřil, že nejlepším garantem národní svébytnosti je federalizovaný stát (tedy Rakousko), jakožto konstituční monarchie. Palackého odpověď byla otištěna v Národních novinách v českém překladu.^[9]

Zasedání započala 18.5.1848 a vypracovalo dokument o základních právech německého lidu (od 27.12.1848 říšský zákon), jehož obsahem byla proklamace svobod. 28.3.1849 byla vyhlášena demokratická říšská ústava. Po porážce revoluce (1849) se frankfurtské Národní shromáždění rozpadlo. Při následném pokusu o další zasedání byli rozehnáni vojskem.^[5]

3.1.2.3 Dubnová ústava

Slib vydat ústavu císař Ferdinand I. splnil 25. dubna, když udělil („oktrojoval“) první rakouskou ústavu, která měla zaručovat svobodu svědomí, tisku, právo shromažďovací a petiční, nezávislost soudnictví, veřejné soudní líčení i porotní soudy, nedotknutelnost jazyka a národnosti.^[11] Přestože deklarovala, že všechny k rakouskému císařství patřící země tvoří „nedělitelnou konstituční monarchii“, neplatila pro uherské království a království lombardsko-benátské, kde mělo dojít k řešení krizové situace prostřednictvím vojenských sborů polního maršálka Radeckého. Text ústavy byl inspirovaný zejména belgickou ústavou z roku 1831, a vznikl díky ministrovi vnitra Franzovi Xaverovi von Pillersdorf, odtud také označení Pillersdorfova ústava.^[5] Došlo k bouřlivému odporu zejména proto, že se podle ústavy měl budoucí říšský sněm skládat ze dvou komor a v nich by měla být podpora vlády. První komora neboli senátu (Senat) se skládal z 200 členů. 150 členů bylo volených z nejvýznamnějších majitelů pozemků a zbylími 50ti členy se automaticky stali všichni princové císařského domu starší 25 let; dále zde byli členové doživotně jmenováni císařem. Druhá komora neboli poslanecké sněmovna (Abgeordnetenkaammer) se skládala z 383 poslanců, jejichž volba měla spočívat na „sčítání lidu a zastoupení všech zájmů státu a občanů“ a jejichž volba se měla řídit podle volebního řádu, který měl být vydán 9. května 1848.^[1] Ve městě připadla volba jednoho poslance na 20 000 obyvatel, na venkově na 50 000 obyvatel. Poslancem se mohl stát jen muž starší 30ti let a volen mohl být jen mužem starším 24 let, který nebyl námezdně pracující. Ženy stejně tak jako děti byly z volebního práva vyloučeny. Říšské zákony musely být schváleny většinou v obou komorách a potvrzeny císařem, který ve vykonávání své moci byl označován za „posvěceného a nedotknutelného“. Ze svého počínání se nikomu nepotřeboval zodpovídat, byl vázán pouho přísahou na ústavu. Jeho vládní rozhodnutí však měly být potvrzeny v daném rezortu zodpovědným ministrem. Císaři příslušelo právo obsazování státních úřadů, vrchní velitelství armády, vyhlášení války a uzavření míru, uzavírání smluv se zahraničními vládami (smlouvy však následně musely být potvrzeny Říšským sněmem), vykonání zákonodárství ve jménu císaře, omilostnění a svolání, odročení a rozpuštění říšského sněmu (po rozpuštění říšského sněmu měl být během 90 dnů svolán nový). Z kabinetního listu se tak stal dokument, který pouze poukazoval na rovnoprávnost

české a německé národnosti v Čechách. Díky mnohým nesouhlasům a nepokojům byla 16. května 1848 dubnová ústava nejprve císařem prohlášena za provizorní a v červenci byl její návrh zcela stažen. Tato ústava tak nikdy nenabyla účinnost.^[5] Národní noviny otiskly doslovné znění ústavy z 26. dubna 1848. (obr. 2)

Obr.2 Doslovné znění ústavy z 26. dubna 1848 otisknuté v Národních novinách (Klíma, Praha 1949)

3.2 Další dění do zrušení poddanství

Ve Vídni došlo během začátku května k bouřlivým demonstracím, na jejichž základě došlo k odstoupení ministerského předsedy Karla L. Ficquelmonta, který vládl od 18. dubna do 7. května. Vyřízením jeho povinností byl pověřen nový ministerský předseda Pillersdorff. Chtěl co nejvíce posílit svoji liberální politiku a tak povolal Františka Palackého, který se tou dobou svým postojem postavil za nutnost udržení silného a suverénního Rakouska a který měl být součástí vlády jako ministr vyučování. 9. května získal Palacký od Pillersdorffa jmenovací dekret císaře. Palacký si však nechal den na rozmyšlení a druhého dne, tedy 10. května své jmenování do vlády odmítl. Důvodem byla Palackého politická koncepce, kterou nezlomilo ani Pillersdorffovo přesvědčování o důležitosti Čechů, pokud bude jeden z nich jmenován do vlády.^[11]

3.2.1 Český zemský sněm

V těchto počátečních květnových dnech se Němci v Čechách postavili ostře proti Národnímu výboru, který považovali za nerovnoprávný pro všechny občany Čech, a tak z něj odstoupili dva významní němečtí básníci. Byl jimi Moritz Hartmann a Alfred Meissner. Národní výbor měl být garantem přípravy voleb do českého zemského sněmu. Proti jeho činnosti se vyslovilo 38 německých obcí, které odeslaly své petice. Zároveň se po českém venkově rozšiřovaly letáky slibující blahobyt všech, pokud se Čechy připojí k Německu. Českou odpověď zajistil prokop Chocholoušek, který ve svém „krátkém katechismu českého sedláka“ vylíčil pravé poměry v Čechách, pokud by se tak stalo. Zdůraznil utlačování Čechů na jejich území a nebo například nezaměstnanost řemeslníků ve městech díky přehlčení státu levnými německými výrobky z německých továren.^[11]

Nejcitlivější politickou otázkou bylo vymezení stupně demokratičnosti sněmu. Národní výbor si vzal jako základ kabinetní list z 8. dubna 1848 a tak chtěl sestavit zemský sněm z 537 poslanců. Složení mělo být 210 aristokratických členů starého zemského sněmu, jak doporučoval kabinetní list, 20 zvolených nešlechtických velkostatkářů, 216 poslanců za venkov, 73 za města a 18 poslanců za pražskou univerzitu. Sněm měl být dvoukomorový jako ukázka vstřícnosti vůči české zemské šlechtě.^[5]

Koncem května se ve Svatováclavských lázních konaly mnohé protesty, které usilovaly o vyloučení aristokratických členů ze sněmu i proti kabinetnímu listu z 8. dubna 1848. Dalším předmětem diskuze byla regulace zrušení poddanství. I díky těmto problémům se dostal Národní výbor při přípravě sněmu do velké časové tísně. Přesto volby proběhly v červnu a počátkem července roku 1848.^[5]

3.2.2 Slovanský sjezd

S přípravou českého zemského sněmu se v Praze připravoval také Slovanský sjezd. Na sjezdu se měly setkat všechny slovanské národnosti, což byl oříšek pro vídeňskou vládu. Obávala se povstání Slovanů a rozbití tak rakouského soustátí. Maďarské vládní kruhy se zase pokusily překazit účast haličských Poláků. Sjezdový program, který byl po velké debatě přijat, připravil František Zach. Přípravnému výboru se nakonec podařilo zajistit vcelku reprezentativní účast všech slovanských národů

v Evropě. Jedinými, kdo se nezúčastnil, byli Rusové, jejichž vláda se ke sjezdu postavila nepříznivě.^[12]

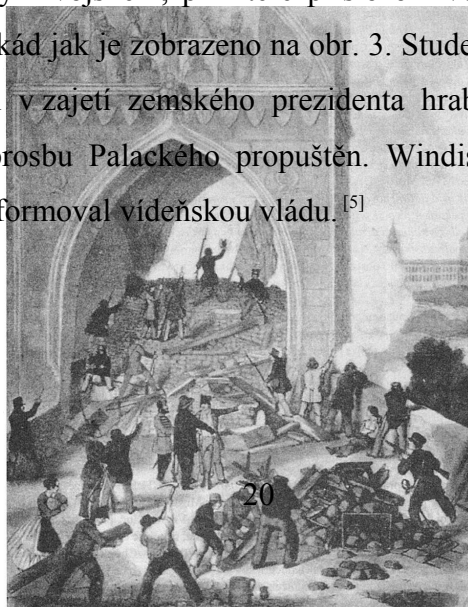
Sjezd byl zahájen 2. června 1848 zasedáním na Žofinském ostrově. Starostou sjezdu byl zvolen František Palacký. S ním bývá spojován Manifest Slovanského sjezdu k národům evropským. Palacký však napsal pouze první dvě třetiny textu, v nichž opakoval a shrnul své argumenty. I přes vnímání sjezdu jako velké společenské události se však potýkal s četnými politickými rozpory a tak byl později vydán nový program sjezdu, který žádal vydání sjezdového manifestu k evropským národům, vypracování adresy k rakouskému císaři s požadavky rakouských Slovanů a uzavření spolku slovanských národů. Ovšem při jednání o slovanském spolku se opět vyostřil rozpor mezi všeslovanskou orientací sjezdu a austroslavistickou představou. Sjezd byl násilně přerušen a rozpuštěn ještě před uzavřením jeho jednání.^[13]

3.2.3 Pražské červnové povstání a léto 1848

Na začátku června 1848 probíhaly mnohé nepokoje ve Vídni a dokonce i v Praze. Pražští studenti se začali shromažďovat na veřejných schůzích, z nichž nejbouřlivější se konaly 9. června na Žofíně a 10. června v aule Karolina.

3.2.3.1 Červnové povstání a jeho důsledky

Necelé dva dny od schůzí studentů, tedy 12. června 1848 se na Koňském trhu konala svatodušní mše, která byla výrazem sbratření různých vrstev pražského obyvatelstva. Této akce se zúčastnilo 2000 dělníků a několik tisíc dalších obyvatel. Místo pokojného smíření došlo však k zorganizování demonstrace proti knížeti Windischgratzovi. Před Windischgratzovým vojenským sídlem však došlo k silné potyčce se shromážděným vojskem, při které přišlo o život několik lidí. To mělo za důsledek postavení barikád jak je zobrazeno na obr. 3. Studenti se opevnili v Karolinu a Klementinu, kde drželi v zajetí zemského prezidenta hraběte Lva Thuna, který byl následujícího dne na prosbu Palackého propuštěn. Windischgratz ještě téhož dne o povstání telegraficky informoval vídeňskou vládu.^[5]

Obr. 3 Barikáda na Staroměstské mostecké věži v Praze na dobové litografii (Krajník, Kladno 1998)

Lidé v čele revolucionářů si dobře uvědomovali nutnost podpory venkova a snažili se tedy povstání rozšířit na celou zem. Do vesnic byli vysláni delegáti a mezi venkovským lidem se rozšířily letáky vyzývající k nerobotování a neplacení daní. Odpověď venkova byla jednoznačná a následně stále se rozšiřující selské hnutí vyvolalo vážné obavy vládnoucích orgánů.^[12]

V řadách povstalců bylo možné najít i německé a polské zástupce. Jinak většina povstalců byla z řad mladých studentů nebo tovaryšů, učňů a dělníků. Dokonce i ženy se dokázaly přihlásit o své slovo. Celkově se však povstání opíralo o velmi slabou sociální základnu. Červnové povstání, jak je nazýváno, bylo nakonec vojenskými silami poraženo. Windischgratz byl mnohými vnímán jako zachránce německé národnosti v Čechách, jelikož povstání vnímali jako válku mezi Čechy a Němci.^[5]

Proti tomu se ohradil Karel Havlíček Borovský ve svém článku v Národních novinách ze 7. července 1848: „Pověsti, že by se byli Češi strojili vyhubiti Němce a podobné, nemůžeme považovati za nic jiného než za zlomyslné výmysly k hanobení jména českého. Rovněž bylo všade patrno, že se nikdo neopovážil vyřknouti slovo o nějakém zpronevěření císaři neb proti spojení s ostatními rakouskými zeměmi. Vyjádření takové by ovšem bylo vzbouření jako voda oheň uhasilo, a jistě proti tomu obrátilo, kdo by jej byl pronesl. Nepochopitelná jest nám tedy bázeň, jakoby věc česká národní měla utrpěti, nebo snažení naše býti zmařeno, nebo dokonce práva národu daná ztenčena. Jako nejsou svobody konstituční, od dobrotivého našeho panovníka dne 15. března a 8. dubna nám udělené, následkem posledně zběhlých událostí ani nejmenším

nerušeny, tak jsou a budou přísně zachována a šetřena nedotknutelná práva národnosti naší“^[1]

Povstání zapříčinilo, že Lev Thun 26. června rozpustil Národní výbor a 29. června zrušil prozatímní zemskou vládu. Pillersdorf zakázal konání zemského sněmu a 17. července byl vládou odvolán Thun z funkce zemského prezidenta. Sám Pillersdorf 8. července abdikoval.^[5]

Praha se koncem června jen těžko vzpamatovávala ze všech předešlých událostí. Ústava nebyla zrušena, ale bylo omezeno právo tisku a shromažďování. Politický dopad porážky pražského povstání byl velký.^[5] Červnové povstání v Praze bylo výsledkem rozvoje revoluční situace v českých zemích a všechny tyto okolnosti způsobily oslabení sil rakouské reakce a utužení sil demokracie.^[12]

3.2.3.2 Vídeňský parlament a říšský sněm

22. července bylo slavnostně zahájeno zasedání vídeňského parlamentu. V českých zemích bylo zvoleno celkem 138 poslanců, 76 českých a 62 německých. Poslanci byli rozděleni do 9 sekcí a každá důležitá otázka měla být projednána každou ze sekcí, jejichž zástupce přednese návrh.^[5]

Vytváření parlamentních stran nebylo jednoduché a v jednom ze svých článků tuto problematiku prezentuje opět Borovský: „Strany mnohé, z kterých sestaven jest, nerozdělily se posud tak určitě, aby patrně vysvítala jejich síla, aby se na jisto pověděti mohlo, která strana zvítězí. Tot' arci platí jenom v záležitostech čistě politických, neboť posavad určití nelze, ku které politické straně nejvíce spoluúdu sněmu se přiznává, ačkoli i tu jisto jest, že liberální budou všechna určení sněmu.“^[1] Vláda byla odkázána na podporu konzervativních a liberálních federalistů. Parlament se také potýkal s otázkou svého vztahu k císaři, který pobýval v Innsbrucku i s celým svým dvorem. Císař byl požádán, aby se navrátil do Vídně a tím potvrdil váhu vídeňského parlamentu. Císař této žádosti 12. srpna vyhověl a vrátil se do Vídně. Bylo totiž třeba vyřešit uherskou otázku a císařský dvůr počítal s podporou většiny parlamentu v tažení proti maďarské revoluci. České liberální poslance si chtěl naklonit tím, že na základě kabinetního listu z 8. dubna 1848 chtěl vydat opatření zavádějící český jazyk do středních škol.^[5]

Přestože byla většina poslanců ještě politicky nevyzrálá, uvědomovali si mnozí z nich prozatímní úlohu parlamentu. A tak se ještě před návratem císaře, 8. srpna 1848 začalo dlouze debatovat o otázce, kterou již 24. července přednesl německý demokrat Hans Kudlich, tedy o otázce zrušení všech feudálních povinností, tedy i roboty a poddanství.^[5]

^[1] Národní noviny, 5.4. 1848 – Úvodní článek, 7.7. 1848 – Něco o reakci, 26.7. 1848 – První ústavní sněm říšský

^[3] CHOCHOLATÝ F., Bohemismus, Praha 1998

^[4] KOŘÁLKA J., Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914, Argo 1996

^[5] ŠTAIF J., Historici, dějiny a společnost – 1.část, FF UK, Praha 1997

^[6] URBAN O., Kapitalismus a česká společnost, Praha 1978

^[7] ROUBÍK F., Revoluční rok 1848 a rolnictvo, Praha 1955

^[8] SKED A., Úpadek a pád habsburské říše, Praha 1995

^[9] KLÍMA A., Rok 1848 v Čechách, Praha 1949

^[10] JANÁK J., Dějiny správy v českých zemích v letech 1848-1918 se soupis pramenů a literatury, Praha 1987

^[11] KLÍMA A., Češi a Němci v revoluci 1848-1849, Praha 1994

^[12] UDALCOV, I., Rok 1848 v Čechách, Brno 1950

^[13] URBAN O., Česká společnost 1848 – 1918, Praha 1982

4. ZÁŘÍ 1848 A ZRUŠENÍ PODDANSTVÍ

„Vysoký říšský sněme! Poslanec Hans Kudlich podává návrh, necht' vysoký říšský sněm prohlásí: Od nynějška jest poddanský poměr se všemi z toho pocházejícími právy a povinnostmi zrušen; s výhradou určení, zda a jaká má být poskytnuta náhrada. Vídeň, 24. července 1848.“^[13] Takto přednesl Kudlich svůj návrh parlamentu. V té chvíli se spustila vlna jásotu a souhlasu a to zejména v českých vesnicích, kde stále

více rostl odpor vůči robotě sahající až ke vznikající selské vzpouře. Lid očekával osvobození ode všech poddanských břemen.^[13]

Během srpna 1848 byla už poddanská otázka v plném proudu. Čeští poslanci i novináři si tuto otázku plně uvědomovali, což dokazuje v jednom ze svých článků k obyvatelům českých zemí z 30. srpna 1848 Karel Havlíček Borovský. Poukazuje tak na všechny události, které se až do tohoto data udály: „Nastaly nám v Rakousích časy, na které jsme ani v nejbujnějších přáních pomyslet si netroufali; dostalo se nám v Rakousích tolik svobody, že se mnohým zdá až příliš býti! Pravím v Rakousích, protože se toto poslední nyní o Čechách říci nemůže. Čím to ale jest, že přece posud se svým osudem spokojeni býti nemůžeme; čím to jest, že dosáhnuvše cíle tužeb svých, - svobody, - přece jaksi úzkostlivě do nejbližší budoucnosti hledíme? Jest to pro nejistotu, protože té celé svobodě úplně nevěříme, že se nám jaksi lehce nabytá býti zdá, a tudy lehce ke ztracení.“^[1] Není proto divu, že se o Kudlichově návrhu vedly dlouhé debaty a bylo podáno více než 73 pozměňovacích a doplňujících návrhů. Od 8. srpna se celý měsíc neprojednávalo nic jiného.^[13] Kudlich vystoupil na závěr zasedání 8. srpna s upřesněním svého návrhu a možnosti debaty. Tím však způsobil to, že i ostatní poslanci začali měnit své návrhy. Do 12. srpna tak bylo předneseno 60 návrhů a tak Kudlich vystoupil ještě se svým třetím návrhem, aby udal určitý směr a zabránil zmaření své iniciativy. Avšak žádný z 60 návrhů se nevyslovoval pro uchování poddanství.^[14]

23. srpna 1848 pronesl F.A. Brauner svoji řeč o neudržitelnosti poddanství a roboty. Vyslovil se až toho data díky svému pozdnímu příchodu do parlamentu, který zapříčinilo uvěznění po pražských svatodušních bouřích. Také díky tomu vyslovil návrhy, které již vyslovili jiní před ním. Brauner se však domáhal odbřemení statků a toho, aby o zrušení poddanství a roboty rozhodoval zemský sněm namísto říšského sněmu, jemuž to přisuzoval jak patent z 28. března, tak dubnový kabinetní list. Zároveň se do otázky zrušení poddanství dostávala otázka zrušení šlechtictví, kterou vyslovil český poslanec Klauďy.^[13]

30. srpna 1848 sněmovní komise hledala dohodu o konečné úpravě návrhu zákona o zrušení poddanství. Tento společný návrh přednesl Josef Lasser, což byl solnohradský poslanec a Kudlich se s ním plně ztotožnil. Nic tedy nebránilo tomu, aby 31. srpna sněmovna přistoupila k hlasování. V prvním bodě, tedy v bodě zrušení

poddanského a vrchnostensko-ochranného poměru se sněmovna plně shodla, což vyvolalo plné nadšení mezi venkovským lidem. Horší to však bylo v otázce náhrad zastoupených pátým bodem návrhu: „Za takové pracovní úkony, naturální a peněžní dávky, kterými držitel gruntu jako takový byl povinen svému gruntovnímu, desátkovému nebo fojtskému pánu, co nejdříve se má určití slušná náhrada.“^[13] Při řešení tohoto bodu se sněmovna rozestoupila ve dvě skupiny. 53 poslanců hlasovalo pro poskytnutí náhrady za zrušená břemena, proti hlasovalo 14 poslanců a 11 poslanců se zdrželo hlasování. Návrh byl nakonec přijat pod podmínkou, že náhrady budou co nejnižší, aby co nejméně zatížili českého zemědělce. Schůze z 1., 2. a 5. září řešily už jen drobné detaily a nesrovnalosti, které nebyly obsažené jak v Kudlichově, tak v Lasserově textaci.^[13]

Konečně nadešlo 7. září, kdy předseda sněmovny dr. Strobach přednesl konečný text zákona o zrušení poddanství a doporučení o předložení této verze, sestavené sněmovní kanceláří, k podpisu samotnému císaři. Císař Ferdinand V. jej podepsal 9. září. Díky nedokonalé formulaci v zákoně, kde je uvedeno slovo „od nynějška“ došlo k mnohým debatám, zda je zákon platný od 31. srpna, kdy byl sněmovnou přijat základ později schváleného zákona, nebo až 7. září, kdy byla přijata konečná verze. Platnost zákona je však až od 9. září, kdy jej císař podepsal. Zrušení poddanství je tedy nesprávně datováno o dva dny dříve, jelikož zákon vešel v platnost teprve až podpisem panovníka.^[13]

Dle ohlasu v dobovém tisku si většina současníků ani neuvědomovala historický dosah odstranění feudalismu. Bylo to zapříčiněno nejistotou trvání změny.^[14]

4.1 Patent o zrušení poddanství

Patent o zrušení poddanství byl vydán v jednom originále a dvou kopiích, které byly císařem podepsány. Má 11 kapitol a jeho plné znění ze 7. září 1848 je: „My Ferdinand první, konstituční císař Rakouský, král Uherský a Český, toho jména Pátý, král Lombardský a benátský, Dalmatský, Horvatský, Slavonský, Haličský, Lodoměřský a Ilyrský; arcikníže Rakouský; vévoda Lotrinský, Solnohradský, Štýrský, Korutanský, Krajinský, Horno – a Dolnoslezský; veliký kníže Sedmihradský, markrabí Moravský,

oknižený hrabě Tyrolský atd. atd. atd. Uzavřeli jsme a nařizujeme na návrh Naší ministerní rady ve srovnalosti s ústavním sněmem říšským, jakož následuje: Nejprvé. Poddanství a ochrana jsou se všemi zákony a tyto poměry se vztahujícími zrušeny. Druhé. Půda budiž břemen zbavena, všecky rozdíly mezi grunty dominikálními a rustikálními zdviženy. Třetí. Všecka z poměru poddanství vyplývající, na poddaném gruntu spočívající břemena, služby a platy jakékolvěk, jakož i všecky z vrchnostenského nadvlastnictví, z desátnictví, ochrany, fojtství, vinohradního práva a z vesnického panství pocházející, až potud a z gruntů neb od osob vzdávané naturální, pracovní nebo peněžité platy, pojmajíc v to rovněž pláty, ježto se vzdávati musily při proměnách držitelství za živa neb v pádu smrti, jsou od nynějška zdviženy. Čtvrté. Za některá z těchto zrušených břemen má učiněna býti náhrada, za některá nic. Páté. Za žádné z osobního poddanství, z poměru ochrany, z vrchnostenské pravomoci neb z vesnického panství vyplývající práva neb platy nemůže žádná náhrada býti žádána – naproti čemuž také břemena odtud pocházející pominouti mají. Šesté. Za práce a naturální i peněžité poplatky takové, které držitel některého gruntu jakožto držitel pánovi statku, desátku neb fojtství platiti musil, budiž co nejdříve slušná náhrada vyměřena. Sedmé. Práva na lesích neb pastvách, jakož i služebnosti mezi vrchnostmi a jejich dosavadními poddanými buďtež proti výplatě – vesnicko-panské právo k trhání kvítí a pastvě, jakož i pasení na úhořích a strništích bez výplaty – zrušena. Osmé. Komisi z poslanců ze všech provincií složená vypracuje a předloží říšskému sněmu návrh zákona, kterýž obsahovati má nařízení: a) o výplatě vzájemných poplatků a povinností, zakládajících se na zákupních a jiných smlouvách o dílné vlatnictví; b) o zrušitelnosti břemen gruntovních, která by snad nebyla v § 3. uvedena; c) o způsobu zrušení neb zřízení práv v § 6. uvedených; d) o míře a výšce náhrady, jenžto by se měla státi, a o způsobení jistiny z prostředků jedné každé provincie, z níž by se náhrada výhradně pro tuto provincii vyměřená, prostřednictvím státu zapravila; e) o otázce, má-li za poplatky a povinnosti podle §§2, 3 a 8b) zrušené, avšak §§ 4. a 6. neuvedené, náhrada a jaká dána býti. Deváté. Patrimoniální ouřady mají soudy a politickou správu prozatím až do zavedení zemských ouřadů dále vésti na outraty státu. Desáté. Vyslovená v článku 6. zásada náhrady za práce naturální i peněžité poplatky nemá však vylučovati všeliké pozdější návrhy komisí podle 8. článku zřízené, jimiž by se zásada tato vysvětliti nebo omeziti mohla. Jedenácté. Také vázanost k odbírání piva a kořalky se zaujatými v ní povinnostmi přestane. Naším ministrům domácích záležitostí, justice a financí jest uloženo vykonávání tohoto zákona. Dáno v Našem hlavním a sídelním

městě Vídni, sedmého Září tisícího osmistého čtyřicátého osmého a říší Naší léta čtrnáctého. Ferdinand m.p.“^[13]

Jak vyplývá z textu patentu, sny mnoha politiků a zejména pak obyčejných lidí z vesnic se vyplnily. V podstatě se konečná verze textu shodovala v prvních čtyřech bodech zcela s Laserovým konceptem, zbylé body se shodovaly s drobnými rozdíly. Sněmovna mohla být tedy spokojena.^[13]

4.2 Další dění v září 1848

Zpráva o zrušení poddanství a roboty vyvolala u všech radost a nadšení. Z poddaných lidí se stali svobodní občané. Málokdo si však z venkovských lidí uvědomoval, jak vysokou budou muset zaplatit hmotnou cenu za své osvobození z moci bývalých vrchností, které nadále vlastnily veškeré velkostatky, čímž výrazně ovlivňovaly hospodářský rozmach. Rolníci byli zaslepeni tím, že pro ně poddanství a robota znamenaly křivdu na selském stavu, což dali jasně najevo už během roku 1848.

4.2.1 Lid a jeho smýšlení na venkově

Například již v dubnu 1848 zemědělci z Rakovnicka podali Národnímu výboru petici s 433 podpisy. Tuto otiskl v Českém lidu dr. V. Černý. Takových petic bylo několik, tato se od nich lišila tím, že její autoři si dobře uvědomovali nespravedlnost, kdy by měli rolníci platit za osvobození z poddanství, které bylo samo o sobě nespravedlností. „Velice se však mejlí, kdož myslí, že sedlák si polepší, když se z roboty vykoupit přinucen bude. K vykoupení jest třeba peněz. Snáž jest rolníku odbýt robotu, nežli za ni platit.“^[10] Takto poukazuje rakovnická petice na jeden z problémů zrušení poddanství a vykoupení z roboty. Poukazuje také na problém druhý a to takto: „Jak my k tomu přicházíme, že máme pracovat na cizém, zanedbávající své?“^[13] Zde petice postihovala nerovnost hospodářskou a společenskou mezi bývalou vrchností a bývalými poddanými. Kritika náhrady vrchnostem za zrušená břemena přetrvávala i po tom, co bylo poddanství s robotou zrušeno a o náhradách již bylo rozhodnuto.^[13]

Přes toto všechno většina venkova slavila. Slavení probíhalo dle některých kronik zejména tradiční formou, kdy dle vzoru lidových zvyků vystrojili na den sv. Václava pohřeb robotě. Celý „rituál“ se odehrával podobně, jako při oslavách ukončení

zimy a topení Morany. Na venkově byly vyrobeny postavy ze slámy v podobě sedláka, kterému na márách ležely všechny věci potřebné k robotě. Vystrojil se bohatý a veselý průvod, který tuto postavu nesl k vykopanému hrobu. „Nebožtíka“ doprovázela dokonce čestná stráž i s hudbou. Do připraveného hrobu byly vhozeny všechny atributy roboty a stráž vystřelila salvu do vzduchu na znamení oslavy a pak salvu do vhozených předmětů, jako ukázkou zbavení se roboty. Vše doprovázely písně a tanec. Takové oslavy se děly po celé zemi. Bývalá vrchnost samozřejmě s takovými oslavami příliš nesouhlasila a prostřednictvím panským biřiců se snažila takové oslavy potlačit, ale neúspěšně. Naopak selskému lidu se zvedlo sebevědomí po vyhlášení patentu o zrušení poddanství.^[13]

Bohužel, někteří sedláci vnímali patent jako bránu k absolutní svobodě a domnívali se, že bylo zrušeno honební právo vrchností. Začali tak vpadávat do panských lesů a lovit zvěř, kácet stromy, vylovovat panské rybníky. Na Rakovnicku a Plzeňsku tomu nebylo jinak. Zde se však snažili krajští hejtmani urovnat celou situaci smířlivou cestou. To se jim také částečně podařilo. Tyto hony se však staly předmětem starostí jednotlivých úřadů i vysokých politických kruhů. Sám Karel Havlíček Borovský tuto situaci několikrát komentoval ve svých novinách.^[13]

Výlovy a hony však měly několik velmi podstatných důvodů. Jedním z nich byla pomsta vrchnosti a všechno, co způsobovala robot a poddanství a dalším pak ukázkou moci a furiantství selského lidu, jelikož lov a myslivost byla výsada výhradně šlechty.^[13]

Jak již bylo zmíněno, sebevědomí selského lidu rostlo a to se odráželo také na jeho vnímání potřeby se lépe a rázněji společensky i hospodářsky prosadit. Tuto představu naplňovala myšlenka rolnického spolčení. A skutečně již 13. října 1848 se v obci Vraný sešlo přes 100 hospodářů, kteří byli svoláni ze širokého dalekého okolí. Na tomto shromáždění bylo dohodnuto založení rolnické organizace, která by jednak zajistila odstranění překážek rozvoje dalšího zemědělství a dále by zajistila dostatečné prostředky k tomuto činu. Na dalších schůzích byl jako jednatel zvolen kaplan P. Václav Vondra, který ve svém návrhu k spolčení rolnictva a zřízení jednoty hospodářské poukazyval na problematiku rolnictva z hlediska důležitosti průmyslu i rolníků samotných, neméně pak jejich vzdělání a ochrany půdy například před živelnými katastrofami. Poukazuje také na zadlužování rolníků a jejich hospodářskou nevýhodu díky kolísajícím cenám.^[13]

Toto byl v podstatě první pokus o vytvoření rolnické stavovské organizace u nás a po jeho vzoru vznikali další sdružení například v Řisutech nebo Slánsku. Všechny však měly stejný cíl a to upevnit postavení rolníka nebo sedláka, prostě venkovana nejen z pozice hospodářské, ale hlavně společenské a poukázat na důležitost dané vrstvy.^[13]

4.2.2 Politika a tvorba ústavy

Debaty o poddanské otázce přirozeně přispěly k politickému rozrůznění sněmu, což byla vzhledem k předchozímu vývoji samozřejmé. Aktivní sněmovní politiku dělala menšina politiků a sněmovní frakce se rozdělovali na německou levici a českou pravici. Ze 148 poslanců volených v českých zemích byla zhruba polovina Čechů. Jejich vůdčí osobností byl pražský poslanec František Palacký (Obr.4), který byl čínorodý v ústavním výboru.^[14]

Obr.4 Portrét F.Palackého (Urban, Praha 1998)

Hlavní politickou otázkou v Čechách však byl vliv zrušení poddanství na jazyková práva jednotlivých národů v habsburské monarchii. Vídeňský parlament prokazoval v září 1848 v této problematice velkou názorovou rozporuplnost, stejně jako v dalších otázkách. Čeští poslanci podali vládě ve Vídni 16. září 1848 memorandum, obsahující konkrétní řešení jazykové rovnoprávnosti v základním a středním školství. Vláda tuto žádost 18. září schválila a tak byla zavedena čeština jako povinný vyučovací předmět na některých gymnáziích v českých krajích. V ostatních krajích byla zavedena jako předmět volitelný.^[5]

Nejdůležitější otázkou však byla tvorba občanské ústavy, která měla určit globální charakter státu a také dělbou politické moci. Tato otázka byla určena ústavnímu výboru založenému 1. srpna 1848, který obsahoval poměrné zastoupení všech devíti

rakouských provincií třemi poslanci. Ústavní výbor vytvořil dvě subkomise, z nichž první měla za úkol připravit návrh osnovy základních občanských práv a svobod pro budoucí ústavu. Práce této subkomise šla rychle. Již 18. srpna 1848 předložil F.L. Rieger ústavnímu výboru základní návrh, který obsahoval zásady občanské rovnosti, osobní, názorové a shromažďovací svobody, ustanovení o veřejných porotních soudech, samosprávě a armádě. Tento návrh byl upravován až do 26. září 1848 a obsahoval mnoho kompromisů, kterých byla tehdejší politika schopna. K jeho projednání v říšském sněmu však už nedošlo díky revolučnímu povstání ve Vídni.^[5]

Druhá subkomise měla vytvořit návrh vlastní ústavy. Tento úkol byl přiřazen Františku Palackému. První koncept měl vytvořen už 5. srpna 1848 a vyjadřoval v něm celistvost Rakouska jako konstituční monarchie, zabýval se organizací vnitřní samosprávy a přiznával určitou autonomii vůči panovníkovi. Většinu členů ústavního výboru však šlo o vymezení výhod a nevýhod, které z této ústavy plynou pro jednotlivé národnosti. K dalšímu předělání se však Palacký dostal až 3. září 1848, ve kterém rozdělil rakouský stát do několika částí a vymezil kompetence celoříšské vlády, které byly v oblasti ministerstva zahraničních věcí, války, financí, obchodu a veřejných prací. Ostatní kompetence spadaly do jednotlivých zemských správ a podléhaly zemským zákonům vydaným zemskými sněmy, do kterých se volil podle zásady jeden poslanec na 15 000 obyvatel. Tento koncept přiznával panovníkovi právo schvalovat říšské i zemské zákony a to tak, že mohl použít tzv. suspenzivní veto, které mu umožňovalo posunout platnost zákonů nejméně o tři roky. Pokud panovník zemský zákon neschválil, projednával se v říšském parlamentu. Palacký chtěl tento návrh předložit ústavnímu výboru koncem září, ovšem k tomu nedošlo opět vlivem revoluce ve Vídni.^[5]

Co se politické stránky týče, začali se koncem září prosazovat také čeští radikální demokraté, formující vlastní politický program, který poukazoval zejména na právo na práci. Tento program byl 30. září 1848 otištěn v „Pražském večerním listu“ a byl inspirací pro mnoho dalších článků napsaných Karlem Sabinou.^[5]

4.2.3 Revoluce ve Vídni

Rozhodujícími městy ve vývoji revoluce ve střední Evropě byl Berlín a Vídeň. Na přelomu srpna a září se ve Vídni začala rozpadat revoluční koalice a dokonce 23. srpna došlo ke střetu demonstrujících dělníků, požadujících zkrácení pracovní doby pro

ženy a děti s oddíly národní gardy. Vídeňští revoluční demokraté se snažili o odvolání ministra veřejných prací a přidat se tak na stranu dělnických vrstev.^[14]

V září 1848 byl vídeňský parlament nucen konfrontovat své politické postoje vůči revolučnímu vývoji v Uhrách. Důvodem bylo to, že císařský dvůr vyjádřil 4. září 1848 svoji oficiální podporu chorvatskému bánovi Jelačicovi v jeho vojenském tažení proti maďarské revoluci. Uherská vláda se snažila získat podporu u vídeňského parlamentu a tak byla do Vídně vyslána delegace, která měla zprostředkovat setkání s panovníkem. Předseda říšského sněmu Antonín Strobach však s přípuštěním delegace nesouhlasil hned z několika důvodů. Jedním bylo to, že se Uhry sami odtrhly od habsburského císařství, na což upozornil Rieger a tak hlasování nakonec dopadlo pro maďarskou delegaci nepříznivě. Další události již měly velmi rychlý spád. Jako odpověď vyslala do Uher vídeňská vláda generála F.P. Lamberta, který měl zabránit občanské válce v zemi, ale byl zavražděn 28. září 1848 v Pešti. I to bylo důvodem toho, že 3. října 1848 byl ve Vídni rozpuštěn uherský sněm a v Uhrách byl vyhlášen výjimečný stav, kdy všechny vojenské jednotky byly podřízeny Jelačicovi. Tyto jednotky měly posílit další jednotky z Vídně. Tak se ovšem nestalo, jelikož ve Vídni 6. října 1848 propukly silné demonstrace a jejich obětí se stal i ministr války Theodor Latour, který byl ubit před ministerstvem války. Tato událost vyvolala u vídeňského dvora určitý neklid a tak opustil 14. října 1848 Vídeň a usídlil se v Olomouci. 16. – 19. října 1848 vydal císař dva manifesty, ve kterých vysvětloval postoj vlády k dané problematice a vyslovoval se k podpoře Patentu zrušení nevolnictví a roboty. I přesto zůstala Vídeň bez vojenské pomoci. Díky labilnímu vedení revolucionářů a divergentnímu složení revolučních sil se nepodařilo vypracovat jednotící politický program. 31. října začal opět Windischgratz s bombardováním Vídně a potlačování revoluce vojenskou silou, jak tomu bylo již v červnu 1848. Ke kapitulaci revolucionářů došlo 1. listopadu a Windischgratz uplatnil stanné právo, kdy válečný soud připravil o život 25 osob, žalářovalo bylo celkem 2375 osob a v samotných bojích padlo přes 400 osob.^[5]

^[1] Národní noviny

^[5] ŠTAIF J., Historici, dějiny a společnost – 1.část, FF UK, Praha 1997

^[13] KLIMEŠ V., Česká vesnice v roce 1848, Praha 1949

^[14] URBAN O., Československé dějiny 1848 – 1914 I. Hospodářský a sociální vývoj, Praha 1988

5. VLIV ZRUŠENÍ PODDANSTVÍ NA JEDNOTLIVÉ SFÉRY ŽIVOTA

Zrušení poddanství bylo chápáno jako osvobození venkovského lidu. Málokdo si však uvědomoval, že společenské a hospodářské rozdíly mezi sedláky a venkovskou chudinou se ani nezmenšily ani neodstranily, ale naopak nabraly nevídané obrátky a docházelo tak k přesnější diferenciaci na vesnici. Na jedné straně byli sedláci, kteří hospodařili na téměř soběstačných usedlostech a po zrušení poddanství tak mohly jejich soběstačnost a hospodářský vývoj růst. Na straně druhé pro venkovskou chudinu se nic nezměnilo ani po zrušení poddanství, jelikož tak jako tak neměla na čem hospodařit nebo neměli peníze na vlastní hospodářský růst. A tak pokračoval také vývoj

vzájemných vztahů mezi těmito dvěma vrstvami, kdy chudí na venkově byli často utlačováni bohatými sedláky z jejich okolí. Tento jev byl viditelný tak výrazně, že si ho všimli i někteří novináři a v novinách se pak objevovali články s danou tematikou častěji, než jakékoliv jiné zprávy. Tato vytvářející se pomyslná propast mezi zámožnými sedláky a chudobnými domkaři se však vyvíjela dál a ze sedláků se stali vesničtí kapitalisté, vesnická buržoazie, zatímco chalupníci se stávali venkovským proletariátem. Sedlákům hraje do karet zejména fakt, že jsou vlastníky půdy bez feudálních břemen. Přesto se obávali ztráty peněz a postavení, které může zrušení poddanství přinést.^[13]

Co se týče hospodářského vývoje, nesmím opomenout upozornit také na výši náhrad za zrušená břemena, které byly vyplaceny bývalé vrchnosti. Tato částka činí v Čechách 56 930 000 zlatých. Z toho země zaplatila 17 601 652 zlatých a samotní bývalí poddaní museli zaplatit zbytek. Celkem se v českých zemích zaplatilo 94 039 000 zlatých. Tato čísla ukazují, jakou přítěží byla robota a poddanská břemena pro český venkov a to i po jejich zrušení. Většina těchto peněz byla použita na hospodářský vývoj a technické vybavení jednotlivých velkostatků. Na další vývoj nebezpečně působí také nedostatek půdy, což má za následek stěhování lidí do měst a také tvrdý konkurenční boj mezi velkostatky s technickým zabezpečením a malým zemědělcem. Zrušení poddanství tedy nemá vliv jen pozitivní, ale ve své podstatě i negativní a co se zdálo být pro jedny svobodou, ukazuje se být břemenem pro stranu druhou a to zejména v hospodářském společenském vývoji.^[13]

Jednou z nejvýznamněji zasažených oblastí co se týče vývoje hospodářského a společenského byla bezpochyby Morava, které se samozřejmě placení náhrad za zrušená břemena nevyhnulo. Nárok na náhradu za zrušená břemena zde uplatňovalo 505 vrchností.^[13]

5.1. Úvod o situaci v Čechách a na Moravě

Češi si uvědomovali nutnost uplatnit se v průmyslovém i jiném podnikání. Revoluční přeměna pozdněfeudální společnosti v moderní kapitalistickou společnost byla dlouhodobým procesem. V době předbřeznové konzervativní absolutismus dokázal mírně zpomalit proces sociálního vývoje a třídního uvědomování. V habsburské monarchii se po zrušení poddanství realizovaly základní přeměny buržoazní revoluce. Podstatnou součástí tohoto procesu byly kvalitativní změny v rozvíjení kapitalistických

výrobních a společenských vztahů.^[15] Tento vývoj probíhal i v ostatních evropských zemích, byl však velice nerovnoměrný, což mělo za následek to, že se realizovaly v jednotlivých oblastech Evropy rozdílným způsobem ekonomické, sociální i politické změny a přesuny a specificky odlišným způsobem probíhal také zvláštní revoluční proces. Všechny pokusy o mocenskopolitické změny v Evropě a tedy i v Čechách a na Moravě se měřily podle Francie, která byla příkladnou zemí klasické buržoazní revoluce, jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách. Stejně nesporné bylo postavení Anglie v procesu průmyslové revoluce a to zejména díky ekonomickému vývoji. Buržoazní revoluce v habsburské monarchii však probíhala velice pomalým tempem. Značila se pomalou přeměnou sociální struktury společnosti a torzovitým vývojem buržoazního politického vědomí.^[16] Přesto znamenala dalekosáhlé technické a ekonomické změny v procesu zprůmyslování v Čechách i na Moravě, které byly založeny především na vynalézání a praktickém využití nových energetických zdrojů.^[15]

Díky právě novému technickému zázemí znamenala situace v roce 1848 pro Čechy i Moravu řadu hospodářských problémů a problémy ve výrobě a obchodu v některých odvětvích průmyslu. Tato odvětví vykazovala před zrušením poddanství zisk a nyní se dostávala do stále větší krize a ztrát. Tento stav trval více než rok a pro mnoho továren, které na začátku roku 1848 vyrobily obvyklé množství a sortiment výrobků, to znamenalo určité vážnutí. Ve snaze odstranit potíže zejména ve vlnářském průmyslu byl vytvořen Obchodní spolek, který organizoval vývoz výrobků mimo habsburskou monarchii.^[17] O tom však více v jednotlivých kapitolách o průmyslu.

5.2 Vliv zrušení poddanství na vývoj správy

Z předchozí kapitoly je jasně zřejmé, že zrušení poddanství mělo vliv nejen na obyvatelstvo z hlediska lidského, ale zejména z hlediska politického. Jak již bylo řečeno, zasažena byla i samotná struktura obcí, tedy měst i venkova a to nemalou měrou. Lid se hromadně stěhuje z vesnic do měst, čímž národnostně získáváme poněmčená města a vytváří se české vzdělanstvo, podnikatelské vrstvy i dělnictvo. Na jedné straně zrušení poddanství umožňuje alespoň částečně hospodářský rozmach a tím také zvyšování životní úrovně Čechů.^[13]

5.2.1 Obyvatelstvo

V různé intenzitě byly české země nejméně po sedm století sídelními zeměmi čtyř etnik a to dominujícího českého, silné německé menšiny, vlivné méně početné menšiny židovské a etnika polského. První dvě etnika však vedla komplikovaná jednání o národním vyrovnání. Čeští Němci byli donucováni poměry přijmout statut menšiny, což zásadně odmítaly. V Praze je udáváno 79 180 Čechů (67%) a 35 091 Němců (33%) a podobně to také bylo v dalších okresech v Čechách. Ukazují na to statistiky, se kterými se začíná již ve 20. letech 19. století jako odraz obrozeneckých snah Františka Palackého.^[18]

Jak prameny vypovídají, počet obyvatelstva se v našich zemích neustále zvyšoval a to již od roku 1775. Průměrný roční přírůstek činil koncem 18. století 6,5 promile a stejně rychle se zvyšoval počet obyvatel i v 19. století, kdy byl průměrný přírůstek 6,8 promile a patřil k největším v historii. A to tento přirozený přírůstek snižovala trvalá emigrace a to o jednu pětinu v první polovině a o jednu třetinu v druhé polovině 19. století. Dle některých zdrojů bylo ve druhé polovině 19. století na prvním místě, co do počtu obyvatel, Dolní Rakousko s Vídní a hned za ním české země se Slezskem, které si toto postavení udrželo až do vypuknutí první světové války. Hlavní zásluhu na růstu obyvatelstva na Slezsku měl zejména silně se rozvíjející těžký průmysl ve východní části Slezska.^[17]

Od roku 1846 do roku 1910 stoupl celkový počet obyvatelstva českých zemí z 6 685 780 na 10 089 771, což je o něco více než 50%. Tento vývoj však neprobíhal na území českých zemí zcela rovnoměrně v jednotlivých oblastech byl úzce spojen s procesem rozvíjení kapitalistických výrobních vztahů. Odlišný byl růst obyvatelstva v průmyslových oblastech a v tradičních zemědělských oblastech. Na růstu městského obyvatelstva se podílela především větší a velká města a v podstatně nižší míře venkovská řemeslnická městečka, která měla 2 – 5 tisíc obyvatel. Největší přírůstek obyvatel zaznamenávají zejména velká města v Čechách, která se stala centrem průmyslové výroby.^[15] Tato centra lze nazvat průmyslovými oblastmi nového typu. Největším průmyslovým městem českých zemí se stalo ve 40. letech 19. století Brno, které svým průmyslovým vývojem předčilo ostatní, s ním dosud krok držící, města. A společně s průmyslem i zde výrazně rostl počet obyvatel, čímž se tvořila širší brněnská průmyslová oblast. V 50. letech 19. století Brno dokonce počtem obyvatel předčilo i Prahu. Od počátku 50. let však byl velký příliv migrantů a většina obyvatel byli tedy přistěhovalci.^[17]

5.2.2 Správa

Rok 1848 ukázal habsburskou monarchii jako soustátí, které bylo ve sféře ekonomické a sociální zastaralé a ve sféře kulturní a mocenskopolitické se ukázalo přežívání romantických představ o reformě pozdně feudální společnosti. V tomto období se tak silně formovala politická sféra.^[16]

Vývoj správy zaznamenal v několika letech velký vývoj kupředu. Zatímco v tzv. tereziánském období se prosazovaly ve správě zejména tendence byrokracní a centralistické, dále pak odstranění stavovského vlivu na správu a panovnický absolutismus, v letech 1742 – 1743 se prosazovalo zejména spojení politické správy s částí správy finanční. V tomto období byl stavovský vliv na správu zcela odstraněn a v platnost vešel nový správní systém. Do čela nejvyššího úřadu se dostává hejtman jakožto guvernér. Nově byla také organizována krajská správa.^[17]

Se správou souvisí také společnost a její vztah ke státu jako takovému a stejně tak politická struktura. Struktura české společnosti 19.století byla výsledkem aktivní reflexe ekonomického a sociálního vývoje, reakcí jedinců, sociálních skupin a tříd. Pokud se tedy zaměříme na politickou sféru, postoj české společnosti k politickému systému předbřeznového Rakouska měl rysy ujasňování a třídění. Až do roku 1848 byl vrcholnou zastupitelskou institucí zemský sněm. A tak celá první polovina 19.století byla ve znamení dvou směrů a to centralizačních snah absolutistického státu a decentralizačních tendencí jednotlivých politických individualit. Zásadní střetnutí těchto dvou směrů přinesla až buržoazní revoluce. Rozklad starého politického systému znamenal posílení jednotlivých národních společností, které se hodlaly podílet na utváření politické moci v oblasti habsburské vlády. Politický program se ve státoprávní oblasti vyvíjel a měnil dle aktuálních událostí a neměl zcela jednoznačnou základnu. Přesto hlavním a stále setrvávajícím bodem bylo zajištění národní rovnoprávnosti. Veškeré návrhy směřovaly k podstatné strukturální přeměně a byly vybudovány na principu státoprávní role jednotlivých národních společností.^[16]

Co se týče správy jako celku, má zejména na Moravě a ve Slezsku, bohatě zabudované kořeny v historickém vývoji hlavně před 19. stoletím, zejména pak ve století 18. Díky zásahům Josefa II. a jeho patentům a reformám bylo silně ovlivněno zejména soudnictví. Úplnou civilní pravomoc zastupovaly v tomto případě jednotlivé magistráty v čele se zkušenými studovanými právníky. Další zásah učinil Josef II. do církevní správy, kdy zrušil všechny řádové a biskupské semináře a místo

nich vznikaly roku 1775 generální semináře vedené rektorem jmenovaným státem. Tyto semináře však roku 1790 byly opět změněny na biskupské a začaly podléhat biskupovi. Za Josefa II. vznikla instituce katastrálních obcí, které byly zřízeny obvykle spojením několika vsí v jeden územní celek. Tyto změny se tedy později promítaly také do 19. století a to i do správy obcí i po zrušení poddanství a roboty v roce 1848. Lze však říci, že náklady na řízení civilní správy, stejně jako dnes, nebyly nikterak nízké. Před koncem starého správního systému v roce 1848 mělo být vynaloženo 129 574 zlatých na civilní správu a to 112 238 zlatých na osm krajských úřadů, 14 170 zlatých na sanitní personál tvořený osmi krajskými lékaři, osmi krajskými ranhojiči a jedním veterinářem, a 14 170 zlatých na ostatní náklady na politickou správu, na policejní správu se počítalo 23 461 zlatých, a to jen na Moravě. V Čechách byly tyto částky ještě poněkud vyšší. Další vysoké investice poté padly zejména na důchodkovou správu, finanční stráž, na hlavní a provinční pokladny, za finanční prokuraturu, na ostatní finanční úřady, na katastr, soudnictví a justiční správu, rozdělených na náklady na apelační soud, zemské právo a zemské desky a na ostatní orgány. Další finance pokrývaly školskou správu, instituce v oboru působnosti ministerstva veřejných prací, stavbu silnic, ministerstvo zemědělství a dále kontrolní úřad a provinční státní účtárnu.^[17]

Základní územní jednotkou se staly okresy, které si byly rovny jak rozlohou, tak počtem obyvatelstva. V každém okrese vzniklo okresní hejtmanství a v každém stál v čele okresní hejtman. Tato okresní hejtmanství nyní vykonávala veřejnou správu namísto jednotlivých magistrátů a úřadů měst a tento systém se promítl i do nedávné minulosti.^[17]

Vliv zrušení poddanství na průmyslovou výrobu

Jak již bylo zmíněno v předešlých kapitolách, mělo poddanství vliv na různé sféry života a tedy i na samotný průmysl, který měl poté vliv na obyvatelstvo v rámci jeho uplatnění se, pracovním příležitostí i samotnému stěhování se do míst s větším průmyslovým rozmachem. Zpočátku se v oblastech Čech, Moravy a Slezska uplatňoval zejména textilní průmysl a to v oblasti bavlnářství, soukenictví a vlnářství. Jak již bylo zmíněno, tato odvětví však musela ustoupit do pozadí strojního vývoje a to proto, že se lidé více začali oblékat, aby odlišili svoji společenskou vrstvu, byli náročnější a také celkově poptávka po oděvech byla větší, a tak i v těchto oborech musela nezbytně nastat modernizace a to zejména

zaváděním spřádacích strojů na bavlnu a celkové mechanizace. Na přelomu 20. a 30. let 19. století do roku 1848 dochází k rozvinutí strojní výroby, která se nepoužívá jen v textilním průmyslu, ale též v potravinářském a to zejména v cukrovarnictví. Začíná se rozšiřovat používání parních strojů, zvyšuje se výroba pracovních a pohonných strojů a zároveň stoupá těžba uhlí, jelikož byla zvýšená poptávka díky parním strojům. ^[17]

Od roku 1848 do 60. a 70. let 19. století je dovršena průmyslová revoluce a největší rozmach zaznamenává tovární výroba a používání již zmíněných parních strojů. V tomto období bylo také založeno velké množství průmyslových podniků a bank. Bohužel i naše země zasáhl krach na vídeňské burze roku 1873, což značně ovlivnilo celkový vývoj průmyslu u nás. ^[16]

5.2.3 Textilní průmysl

Jak bylo zmíněno výše, výjimečný rozmach měl zejména textilní průmysl. Bavlnářství v Čechách znamenalo, stejně tak jako vlnářství na Moravě, již v roce 1841 značnou část výrobního potenciálu monarchie. Bohužel se nezachovalo mnoho pramenů, které by jasně dokládaly vývoj jednotlivých odvětví průmyslu. ^[17]

I když produkce některých specializovaných textilních oborů byla závislá na tzv. domácích závodech, sehrála textilní výroba velmi důležitou roli v tzv. průmyslové revoluci. Zprůmyslňování textilní výroby, která měla v českých zemích prastarou řemeslnickou tradici, nepostupovalo zdaleka rovnoměrně. Tento vývoj byl podmíněn celou řadou okolností, ekonomickými i technologickými faktory, případně sociálními nebo politickými. ^[15]

Pokud budeme definovat továrnu, tak je to na tehdejší poměry podnik, ve kterém pracuje alespoň 20 osob a majitel sám se na vlastní výrobě nepodílí. A tak můžeme usoudit, že měla textilní výroba v Čechách průmyslový charakter, jelikož na 11 426 podniků připadalo 252 267 osob, což je v průměru 22 osob na podnik. Tato data jsou k roku 1902, ale lze se domnívat, že podobný charakter měla také roky předešlé, což potvrzuje údaj, že v roce 1804 pracovalo na Moravě ve vlnářství nejméně 110 000 osob, což byla přibližně desetina celkové populace. ^[17]

Pokud se zaměříme na obor soukenictví a vlnářství, narazíme zejména na snahu soukeníků zabránit ostatním textilním živnostem výrobu produktů z ovčí vlny. Ve 40. letech 19. století byla většina suken a vlněného zboží vyráběna ve velkých podnicích,

kteřé můžeme označit za továrny, ale na této výrobě se také podílely cechovní řemeslné dílny bez továrního oprávnění. Přesto bylo roku 1841 použito docela velké množství parních strojů a to především v přádelnách a v soukenických továrnách. Nejvíce jich bylo v Brně, které bylo dokonce na druhém místě, hned po Vídni, v používání parních strojů. Množství použitých parních strojů stále rostl a to i samotným vlivem zrušení poddanství, jelikož byl větší zájem o výrobu a průmysl. Mezi roky 1850 a 1880 bylo vydáno několik patentů na parní stroje. Ovšem zavádění parních strojů mělo také svá úskalí. Jedním z nich bylo zejména to, že stroje nahrazovali svojí práci práci dělníků a tak jejich počet výrazně klesal. Dalším co přispělo ke snížení počtu dělníků byl také vynález karbonizace, jejíž pomocí se odstraňovala cizí tělíska z látek a nahradila se tím práce 50 – 60 nopířek.^[17] Majitelé továren také stále častěji využívali domácích dělníků, kteří se neřídili podle živnostenského řádu, ale podle občanského zákoníku. Jejich domov byl zároveň jejich dílnou a tak neměli pevnou pracovní dobu, nemuseli být pojištěni a jejich mzda byla mnohem nižší než u továrního dělníka.^[15] Na počátku 50. let 19. století zaznamenalo však i toto odvětví průmyslu nesmírný obrat, což bylo zapříčiněno zejména díky světovým výstavám v Londýně a Paříži, které udávaly směr k produkci levných látek pro široké vrstvy spotřebitelů a zejména pak udávaly jednotlivé módní trendy. Například Brno vyniklo zejména míšením vlny a bavlny, z čehož vznikl levný, lehce dostupný materiál. Brno se tak stalo hlavním centrem produkce módních látek z mykané příze a krylo tak téměř veškerou potřebu v monarchii. Bylo tedy nutno zajistit také vývoz těchto materiálů mimo monarchii a to zejména na východ. Vlnářství však bylo postiženo všeobecnou hospodářskou krizí roku 1873 a touto krizí trpělo celé roky.^[17]

Stejně jako soukenictví, tak samozřejmě i lnářství bylo v nejvyšším rozpuku v letech 1781 – 1815. Tyto dvě odvětví spolu samozřejmě nesmírně souvisí. Na přelomu 40. a 50. let 19. století nastal i v tomto oboru převrat a to zejména zaváděním mechanizovaných močířen a připraven lnu. Zprůmyslování lnářství začalo nejpozději a relativně nejpomalejším tempem se rozvíjelo. Přesto první strojní přádelna lnu byla v českých zemích postavena ve třicátých letech 19. století. K roku 1870 bylo ve Slezsku, kde bylo lnářství na vrcholu, napočítáno 13 strojních přádelen lnu a na jejich pohon byly opět využívány parní stroje. Předení a tkaní lnu bylo dlouhou dobu pouze rukodělnou záležitostí.^[15] Sortiment lněných látek opět výrazně rostl. Hlavními odbytišti bylo Brno, Vídeň, Uhry a Itálie. V brněnském obvodu bylo k roku 1851 hlášeno ještě 3063 samostatných mistrů, z nichž se tkaním živilo 463. Současně však se zvyšováním

počtu mechanizovaných stavů docházelo ke snížení počtu producentů a zároveň zvýšení výroby. Odbyt se rozrostl i mimo monarchii a to zejména do Rumunska, Bulharska, Německa, Francie, Itálie, Anglie a Ameriky. Na přelomu 80. a 90. let 19. století Rakouská monarchie upotřebila pouze přibližně polovinu lněného materiálu, celý chod podniků závisel tak na vývozu. O tom, jak bude výrobek prodejný rozhodovalo mnoho atributů jako bělení, potisk, barvení nebo třeba mandlování. Po zrušení poddanství se stalo obyvatelstvo mnohem náročnější co do úpravy látek a následně vytvořených oděvů.^[17] Lnářství jako odvětví s velkým podílem necechovní venkovské malovýroby bylo statisticky těžko zvládnutelné, proto nemáme žádné přesnější údaje o této výrobě. Ceny plátna klesaly a hodnota produkce lněné příze, která se prodávala jako polotovar do zahraničí, a dále krajek, nití a dalších lnářských výrobků, tvořila méně než 39% hodnoty celé lnářské produkce.^[19]

Nad lněnou výrobou převládala však výroba bavlněná a České země se staly nejvýznamnější oblastí výroby bavlny v monarchii. Od roku 1848 se díky zvýšené potřebě zejména Uher rozvíjelo i toto odvětví. Na Moravě a Slezsku byla však bavlněná výroba zcela podřadná a zpracování bavlny se zde dělo většinou po domácnostech a výroba se soustřeďovala pouze do několika málo center. Výrobky byly většinou nižší kvality. Jediné co se poměrně uplatnilo, bylo tkaní barchetu využívaného na spodničky, dámské spodní prádlo nebo jako tkaničky do bot.^[17] Co se však týče Čech, intenzivní mechanizací bavlnářství začalo vlastní zprůmyslňování textilní výroby přesto, že toto odvětví mělo poměrně nejmladší tradici. Bylo mechanizováno předení bavlny, barvení a potiskování bavlněných tkanin. Do poloviny 19. století byla bavlnářská výroba soustředěna především v Dolních Rakousích, kde bylo nejvíce přádelen. Na konci 60. let se však celá výroba přesunula do českých zemí.^[15] Celkově bavlnářská výroba v Čechách stoupala a to i přesto, že barvení a potiskování se zpočátku počítalo za samostatný obor.^[19] Roku 1862 došlo však k uzavření přístavů, nemohla tak být dovážena bavlna a bavlnářský průmysl opět upadal a na Moravě a ve Slezsku se udržel pouze díky výrobě již zmíněného barchetu.^[19] I proto musela bavlnářská výroba ustoupit do pozadí a uvolnit místo stále se rozvíjejícím dalším odvětvím textilního průmyslu.

Stejně jako bavlnářství, tak i hedvábnictví prošlo mnoha změnami. Od roku 1848 se pracovalo pouze v okolí Vídně a to pouze na ručních stavech a hedvábnický průmysl procházel těžkou krizí. Řešením bylo přenesení výroby do provincií, tedy i českých zemí, kde byla levnější dělnická síla a tím i snížení nákladů na výrobu. Tak vznikaly továrny na výrobu hedvábí i zde a byl zaznamenán vzestup produkce i růst

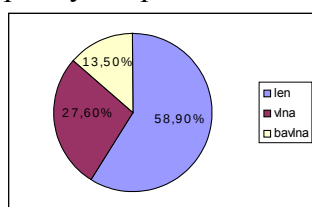
zaměstnaných osob v oblasti.^[17] Po zrušení poddanství a roboty byly ruční stavy vyměněny za mechanické a tak došlo alespoň k malému rozmachu tohoto odvětví v Čechách.^[15] Na Moravě se kolem roku 1890 nacházela asi třetina veškerého hedvábnického dělnictva v Rakousku.^[17]

Novinkou se v českých zemích stala juta. Začaly se z ní vyrábět pytle a koberce. Její výhodou byla nízká cena. Výroba výrobků z juty nebyla něčím převratným, spíše se s ní experimentovalo a nenašla bohatého využití.^[17]

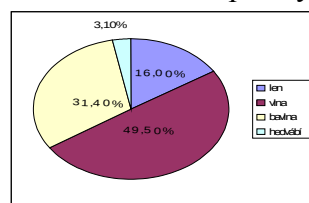
Oproti tomu byl zaznamenán vzestup pletářského průmyslu, vyrábějícího zejména vlněné punčochy, ponožky, rukavice a noční čepice. V 60. letech 19. století se tento druh průmyslu rozšířil po celé monarchii a co se týče produkce, byla velmi významná zejména do Uher. Tento průmysl však nebyl příliš praktikován v továrnách, ale živnostensky. Koncem století se dokonce stále častěji objevovalo strojní pletení, které poskytovalo zejména zaměstnání dalším dělníkům a malé provozy mizely. Bylo však nutno hledat další odbytiště mimo monarchii.^[17]

V 50. letech 19. století se díky proniknutí venkovských zvyklostí do měst rozšířilo také odvětví krajkářství. Vznikaly samozřejmě opět továrny na výrobu krajek, stroje k jejich výrobě byly však velmi drahé a mohl s nimi pracovat jen dobře zaučený dělník. Takové zaučení trvalo třeba i rok. Krajky se téměř nevyvážely a byly určeny zejména pro domácí trh.^[17]

Řemeslná textilní výroba tak díky mechanizaci postupně přestala existovat. Domáctí pracovníci však byli zaměstnáváni ve velkých továrnách a tak se také přenášely některé výrobní postupy a zvyky, což poukazuje na specifický charakter pronikání kapitalistických výrobních vztahů do tohoto druhu odvětví. Celkově jsou vidět změny ve struktuře textilní výroby na následujících grafech (obr. 5), které ukazují podíly dle počtu zaměstnanců v jednotlivých odvětvích textilního průmyslu.^[15]

1846

1902

Obr. 5 Změny ve struktuře textilní výroby 1846 a 1902, podíl podle počtu zaměstnanců (zpracováno dle Urban, Praha 1988)

5.2.4 Potravinářský průmysl

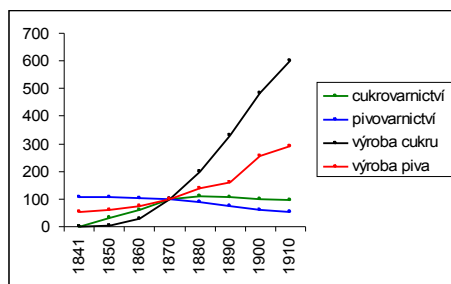
Jako samostatné průmyslové odvětví se potravinářský průmysl vyvinul v průběhu 19. století v důsledku systematického průmyslového zpracování zemědělských produktů. Potravinářství bylo zpočátku plně závislé na zemědělství jako jeho funkční doplněk. Teprve po zrušení poddanství se utvářela jednotlivá odvětví potravinářské výroby jako samostatné průmyslové sektory se silným zpětným vlivem na vlastní zemědělskou výrobu.^[15]

Nejdůležitějším odvětvím potravinářského průmyslu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo cukrovarnictví. Jeho základy byly položeny již na počátku 19. století.^[15] První významný řepný cukrovar byl založen v roce 1829 v západní části monarchie v Kostelním Vydří. Na jeho tradici navázala rafinerie třtinového cukru, která zajišťovala dodávky koloniálního třtinového cukru. Většina cukrovarů byla především šlechtickými a zakládaly je výlučně pozemkové vrchnosti. Zrušení poddanství umožnilo vznik několika rodinných podniků a rolnických cukrovarů s českými rolníky. První pokus o založení rolnického akciového cukrovaru byl učiněn roku 1863 v Hulíně, skončil ale nezdařením, který však nezabránil založit tento cukrovar roku 1869 v Kroměříži. Hospodářská krize roku 1873 však způsobila, že se většina těchto rolnických cukrovarů dostalo do konkurzu a byla tak v německých rukách.^[17] Vlastní rozvoj cukrovarnictví se uskutečnil v letech 1850 – 1873 a rozmach byl výsledkem podstatných technických i ekonomických změn. Díky mechanizaci se začal vyrábět velmi kvalitní cukr. Neobyčejně rostla poptávka po cukrové řepě a velice rychle vznikaly oseední plochy cukrovky.^[15]

V Čechách se projevoval český kapitál v cukrovarnictví v mnohem větší míře než na Moravě, v Čechách bylo totiž založeno v letech 1848 – 1867 více než 90 nových cukrovarů^[15] a do roku 1873 celkem 73 zemědělských cukrovarů, z nich se však udrželo s původní firmou jen 26. České akciové rolnické cukrovary byly celkově kapitálově slabší, ale jejich akciový kapitál se pohyboval kolem 300 tis. zl., zatímco na Moravě se pohyboval akciový kapitál okolo 800 tis. zlatých. Je tedy jasné, že český kapitál rozhodně neovlivnil moravskou produkci. V letech 1894 – 1896 však propukla cukrovarnická krize z nadvýroby a tak musel opět zasáhnout stát, který přispěl k obnově cukerného vývozu.^[17]

Vedle cukrovarnictví se druhým nejpodstatnějším potravinářským odvětvím stalo pivovarnictví. Výroba byla roztržštěna do velkého množství malých pivovarů a

měla zpočátku neprůmyslový malovýrobní charakter. Ojedinělý byl roku 1842 Měšťanský pivovar v Plzni, který byl charakteristický svojí moderní formou a novou výrobní technikou. Přejít k průmyslové velkovýrobě piva byl opět úzce spjat s technologickými změnami. Nová technologie se však mohla uplatnit až když se pivovarnictví stalo kapitalistickým podnikáním. Pivovarnictví totiž trpělo do roku 1869 přežitým propinačním právem, které neblaze působilo na produkci piva jak v Čechách, tak na Moravě a Slezsku. ^[15] Na počátku 50tých let se vyráběly dva druhy piva a to české, neboli svrchním kvašením a bavorské, neboli spodním kvašením. Většina pivovarů vyráběla pivo pouze svrchním kvašením a málo z nich produkovalo v zimě pivo spodním kvašením. ^[17] Novou technologií se stalo právě spodní kvašení piva, které umožňovalo vyrábět moderními technickými prostředky podstatně kvalitnější a chutnější pivo. ^[15] Chmel byl většinou z Čech a používaný ječmen na slad byl z Moravy. Díky zrušení poddanství se zvýšila produkce piva na dvojnásobek a došlo ke značnému zlepšení kvality výrobku. ^[17] Díky přechodu ze svrchního na spodní kvašení však ubývalo v regionu pivovarů, ale současně byl trvalý růst celkového objemu výroby (Obr. 6). Celkový vývoj pivovarnictví byl pomalejší a byl tak ekonomicky silnější přesto, že prodejní cena piva klesala. Bylo to díky vzrůstající spotřebě piva, kdy bylo cílem udělat z piva nápoj masového konzumu. ^[15]

Obr. 6 Vývoj pivovarnictví a cukrovnictví v Čechách (zpracováno dle Urban, Praha 1988)

Sladovnictví bylo spjato s pivovarnictvím a samostatné postavení získávalo postupně. Postupně se začalo používat mechanických obráběčů a zaváděli se čistící a třídící stroje na ječmen a odkličovačky sladu, což značně usnadnilo výrobu a zvýšilo tak produkci. Tato mechanizace leckdy primitivních sladoven se uskutečnilo díky zrušení poddanství a možnosti inspirovat se ve městech. Sladovnictví však jako výrazně exportní odvětví muselo citlivě reagovat na požadavky světového trhu. Bylo ohroženo zejména konkurencí z Německa. Rakousko-uherský export sladu dosáhl maxima v roce 1891. Koncem 19. století ze 182 rakouských sladoven jich bylo 81 na Moravě, deset ve Slezsku a 47 v Čechách, tj. v českých zemích jich bylo tři čtvrtiny z celkového počtu sladoven v Rakousku-Uhersku. Jako podnikatelé se do značné míry vyznačovali židé.^[17]

Díky otevřenosti novým plodinám se rozvíjelo lihovarnictví, kde při dlouhodobém poklesu počtu závodů neustále rostl celkový objem výroby na moderních průmyslových základech.^[15] Brambory se staly tvrdým konkurentem obilí a začaly se rozlišovat lihovary a vinopalny. Nejprve tedy nastal přechod z obilí na brambory a posléze k melase. Láh se vyvážel, a tak jeho produkce značně stoupala, dokonce v 60. letech můžeme hovořit o nadprodukcí lihu a pálenky. Příkladem je, že se v roce 1851 vyrobilo v Brně 90tis. věder 30° alkoholu. Avšak i toto odvětví postihla hospodářská krize v 70tých letech a některé zemědělské lihovary, jejichž produkce naopak klesala ve prospěch melasových lihovarů, zanikly přesto, že byly většinou dotovány státem. Krize v lihovarnictví byla odstraněna díky novému lihovému zákonu roku 1888, kdy se díky plánování výroby zlepšila finanční situace. Lihovarnický zákon rozeznával dvojí daň a to výrobní, která byla placena při výrobě a daň spotřební, placenou při výstupu lihu z úředního dozoru do volného oběhu. Zákon definoval pojem zemědělského lihovaru, který musel být spojen se zemědělskou výrobou a nesměl vyrobít více než 7hl alkoholu denně. Společně s lihovarnictvím rostla také produkce octa.^[17]

Oproti cukrovarnictví a pivovarnictví nenabyl nikdy mlynářský průmysl v Čechách, na Moravě a ve Slezsku takového významu jako v Uhrách, což se v 60. letech, i přes značný technický pokrok, odrazilo v podobě trvalé krize. Obyčejné vodní mlýny vystřídaly mlýny parní a umělé, čímž se zvýšila kvalita, ovšem kvalita uherské mouky byla stále vyšší.^[17]

Od 70tých let zasahovala průmyslová výroba postupně do všech sfér rostlinné a živočišné výroby a tak bylo započato zřizování strojních mlékáren, čímž se zvýšila produkce mléka a to zejména proto, že narůstala poptávka z Vídně. Zpracovávalo se

mléko zejména kravské, ze kterého se dále vyráběly sýr a máslo. Specialitou bylo tvarůžkářství, jehož výroba začala roku 1770. V roce 1871 byla veřejnost seznámena s pokusy ve Švýcarsku konzervovat a kondenzovat mléko.^[15]

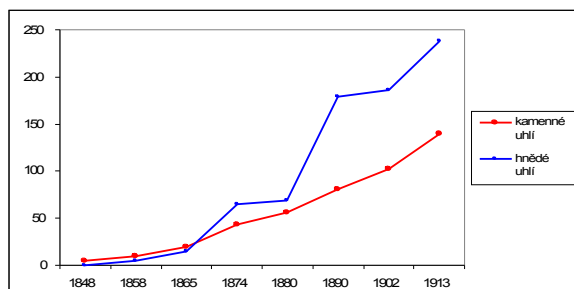
Mezi další rozkvétající průmyslová odvětví patřila výroba tabáku, cikorky, kávovin, cukrovinek, konzervárenství, které patřilo k nejmladším průmyslovým odvětvím vyjma výroby kyselého zelí. Všechna tato odvětví přešla postupně z malovýroby do velkovýroby. Odvětví jako pekárenství, výroba těstovin nebo řeznictví a uzenářství tuto pomyslnou hranici nepřekročila.^[15]

5.3.3 Těžební průmysl a hutnictví

Nedílnou součást hospodářského a tím mnohdy i politického vývoje českých zemí tvoří tradice těžby nerostných surovin. Konec 18. století a celé 19. století byly zcela ve znamení ložiskových otvírek nové nerostné suroviny, tedy uhlí.^[20]

Zpočátku se těžebnímu průmyslu a hutnictví příliš nedařilo a to zejména v oblasti těžby ušlechtilých kovů. Jediné co vzkvétalo byla těžba, v Čechách velmi kvalitního, grafitu díky zvýšené poptávce nově zakládaných tužkáren a sléváren. Grafit se stal důležitým atributem také zahraničního obchodu, který tak byl velmi výnosný. Ten se stal také hlavním těžebním produktem Čech.^[17] Klasickým palivem průmyslové revoluce se stalo kamenné a hnědé uhlí. Do poloviny 19. století rostla těžba uhlí velmi pomalu. Většina nových průmyslových závodů, zejména železárny a sklárny používala převážně dřevěné uhlí. Zájem o minerální uhlí vzrůstal od 30. let, kdy v souvislosti se zvýšenou poptávkou po palivech podstatně rostla cena dříví, což bylo významné zejména pro cukrovary, které se nenacházely v blízkosti lesů. Hlavním centrem kamenouhelné těžby byla středočeská oblast, zejména Kladno a Rakovník, současně se rychle rozvíjela těžba v ostravské pánvi. Převládala jednoduchá těžební technika.^[15] Jediným problémem ve vývoji těžby byl však zastaralý horní zákon, který se nedal upotřebit pro těžbu uhlí. Jeho novelizace se připravovala dlouho před zrušením poddanství, dokonce roku 1846 byli svoláni odborníci, kteří novelu připravovali. Díky tíživé politické situaci však tato novela vešla v platnost až roku 1854 a to v rámci rozvoje kapitalismu a liberalismu po zrušení poddanství. Po vydání tohoto nového zákona rapidně stoupla těžba uhlí.^[17] Masový rozvoj uhelné těžby nastal ve třetí čtvrtině 19. století. V tomto období vzrostl objem těžby kamenného uhlí 11krát. Tato těžba se koncentrovala zejména na Moravě.^[15] Na Moravě, lze porovnat těžbu roku 1841, která

činila 61 380 tun a oproti tomu roku 1862 celých 559 200 tun, což jasně dokazuje ovlivnění zavedením novely horního zákona. Rozmachu těžby bylo dosahováno otevíráním nových, zejména velkých dolů.^[17] Vzrůst těžby uhlí je patrný na obr. 7.

Obr. 7 Těžba uhlí v českých zemích v letech 1848 – 1913 (zpracováno dle Urban, Praha 1988)

Rozvoj kamenouhelné a hnědouhelné těžby v období dovršení kapitalistických výrobních vztahů měl značný národohospodářský význam a znamenal vytvoření velice kvalitní palivové základny, o níž se mohla opírat ekonomika českých zemí. Hnědouhelná těžba od 70. let zcela kryla domácí potřebu a hnědé uhlí, které bylo vyvážené především do Německa, se v poslední třetině 19. století stalo dokonce velice výnosným vývozním artiklem. V zásadě byla také pokryta spotřeba kamenného uhlí.^[15] Tak byla monarchie značnou měrou odkázána na uhlí dovezené z Horního Slezska, přesto, že například ve Vídni bylo uhlí díky uhelným tarifům mnohem dražší.^[17]

Vedle dostatečných účinných zdrojů energie byla významná také těžba železné rudy, která se těžila v obrovském množství lokalit. Začaly se vytvářet dvě železářské oblasti a to středočeská a ostravská. Bez železa a železářských výrobků by nebyly uskutečnitelné revoluční přeměny v oblasti dopravy, ale ani přechod ke strojové velkovýrobě. Masová strojová velkovýroba vyžadovala nesrovnatelně větší množství železářských výrobků než předkapitalistická výroba. Teprve moderní železářství umožnilo rozvoj strojírenství jako samostatného průmyslového odvětví se zcela zásadním postavením v rámci celé ekonomiky.^[15] Železářské podnikání však bylo stále ovlivňováno rodovou aristokracií. V letech 1830 až 1850 patřila v českých zemích k dědičné šlechtě polovina z celkového počtu podnikatelů. Měšťanští železáři pronikali do železářské výroby velmi obtížně. Produkce jak surového železa, tak litiny stále stoupala a zvyšoval se i počet vysokých pecí. V průběhu 19. století se rozmístění železáren velmi výrazně proměnilo následkem strukturálních změn vyvolaných

průmyslovou revolucí, která zapříčinila proměnu palivové a surovinové základny jako důsledek změn v technologii. Až do počátku 70.let 19.století bylo železářství v českých zemích založeno jen na domácích rudách, než byla těžba těchto, mnohdy nekvalitních, rud zakázána a začaly se dovážet z ostatních zemí monarchie. V roce 1868 produkovali Uhry 27,4%, Štýrsko 22,3%, Čechy 17,8%, Korutany 14,4%, Morava 9,4% a Slezsko 1,4% z celkové produkce surového železa a litiny. Bohužel i toto odvětví zastihla hospodářská krize roku 1873 a železářské podniky se postupně začaly zavírat a rozpadat.^[17]

5.3.4 Kovoprůmysl a strojírenství

Kovoprůmysl souvisel s hutnictvím kovů a strojírenstvím. Kovovýroba byla poměrně specializovaným oborem. Velké oblibě čelila zejména výroba litinového a plechového nádobí. Značné množství těchto výrobků se dováželo do chudších podunajských knížectví. Elektrifikace zase přivedla vznik nových specializovaných výroben a to zejména na výrobu součástek pro elektrické osvětlení.^[17]

Velmi progresivním oborem se celkově stalo strojírenství. Počáteční rozvoj strojírenské výroby byl bezprostředně spjat s pronikáním strojové výroby do stále rostoucího textilního průmyslu. Až do poloviny 19. století byly strojírenské dílny většinou pomocnou výrobou textilních závodů. Obrat nastal po rozšíření výrobního sortimentu v 50. letech 19. století. Vedle textilních a parních strojů začaly specializované strojírní vyrábět také zařízení pro doly a hutě, cukrovary, dopravu atd.^[15]

Velkého významu se dostalo slévárenství, důležitého pro vznik výroby strojů. Na opracování odlitků zřizovaly větší železárny vlastní dílny a těch bylo v Čechách patnáct a na Moravě a ve Slezsku čtyři. Mnohý továrník však tajil své vnitřní zařízení před konkurencí a tak se tuzemské strojírenské výrobě, oproti té zahraniční, moc nedařilo. Tuzemské železárny totiž stále nedodávaly zcela použitelný materiál a dělníci nebyli dostatečně vzděláni pro mechanické obory. Při velkém rozvoji tovární výroby v českých zemích po roce 1848 nepostačovaly tak strojírní ani všem objednávkám a díky stále se rozvíjející strojírní výrobě bylo vyžadováno rozšiřování výroby parních a jiných pohonných strojů, proto nebyla věnována pozornost výrobě strojů pro lehký průmysl a tak se tyto stroje dovážely ze zahraničí. Zrušení poddanství totiž znamenalo povolení dovozu zejména textilních strojů. Státní statistika dokonce poukazovala na to, že žádné jiné odvětví rakouského průmyslu nemělo tak významný vzestup po zrušení

poddanství jako právě strojírenství. Celková produkce stoupla o 30% a překonala dokonce zahraniční konkurenci. Vlastních strojírenských továren bylo v západní části monarchie roku 1841 pouze dvacet, v roce 1857 jich bylo již osmdesát-šest. Úspěch strojírenské výroby postupoval dále i v 80. letech 19. století a tato výroba těžila z nahrazování vodního pohonu pohonem parním. Vzkvétala výroba dopravních prostředků, železničních a tramvajových vagonů, zemědělských strojů nebo například hudebních nástrojů. Na celém rozmachu mělo podíl také to, že stoupala vzdělanost dělníků v továrnách, kteří se dostali z poddanského stavu do stavu svobodného.^[17]

5.3.5 Chemický průmysl

Oproti velkému rozmachu strojírenství, chemický průmysl poněkud zaostával. Paleta chemických výrobků v Rakousku byla značně chudá a tak byla značná část chemikálií kupována ze zahraničí.^[17] Až do poloviny 19. století byla rozvíjející se moderní chemická výroba soustředěna převážně v západních Čechách, především na Plzeňsku a Loketsku. Největším chemickým podnikem byly závody v Kaznějově, které přetrvávají dodnes. Jejich výroba představovala asi dvě třetiny celkové české produkce. Nové chemické provozy měly zřetelně průmyslový charakter a zatlačovaly postupně tradiční řemeslnou malovýrobu.^[15]

Důležitým produktem domácí výroby byl ledek, který sloužil k výrobě střelného prachu. V roce 1853 však byla výroba ledku zastíněna dovozem ledku chilského. Důležitá byla také výroba potaše louhováním dřevěného popela. Tato výroba však byla znesnadněna snížením spotřeby dřeva a v 70. letech téměř zanikla. Co však bylo na vzestupu byla výroba olejů, a to ať těch éterických, tak i například lněného, makového nebo konopného a řepkového, a nejrůznějších esencí, například rumové. Mnohé oleje se vyráběly po živnostensku i v malém množství.^[17]

Vzrůstající textilní výroba zase zapříčinila vzrůst výroby barviv, která se do té doby dovážela ze zahraničí, škrobárenských výrobků a mýdla.^[15]

5.3.6 Oděvní průmysl

Ve značně rozsáhlé oděvní a obuvnické výrobě převládalo v podstatě až do první světové války stále ještě modernizované řemeslo. Vedle množství řemeslnických závodů s typicky maloživnostenským charakterem se však začaly prosazovat velké podniky s úzkou specializací.^[15]

Hlavním směrem oděvního průmyslu se v 19.století celkově stala výroba zejména spodního prádla, klobouků, rukavic, šněrovaček a výroba obuvi a kožených oděvů pro vojska. Moderní konfekční průmysl znamenal obživu zejména na Prostějovsku, kde přetrvává s větším či menším úspěchem až dodnes. Zde zanikalo zejména bavlnářství a tak byla možnost získávání levné pracovní síly za velmi nízké mzdy.^[17]

Díky zrušení poddanství a změně struktury habsburské monarchie bylo možné získávat nová tovární oprávnění a tím mohli majitelé továren vychovávat učně, které tvořili zejména synové domácích tkalců a mladé dívky z vesnic, pro které nebylo odpovídající zaměstnání. Dívkám byla určena zejména výroba dětských oděvů. Selští synkové se učili čtyři roky a poté si museli pořídit šicí stroj, nejlépe podle Singerova patentu (tyto šicí stroje se vyrábí s obměnami dodnes) a pracovali pro továrny doma. I přesto počty krejčovských mistrů zůstávaly značně vysoké, jelikož každý mistr si vedl své tovaryše.^[17]

Vzrostla výroba pánských oděvů, které se vyvážely zejména do Uher. Mimoto se začala vyrábět dámská konfekce, většinou pro tuzemsko a opět částečně pro Uhry. Výroba spodního prádla vzkvétala od 50.let 19.století.^[17]

Oproti textilnímu průmyslu kožedělná výroba poněkud zaostávala. Dlouho se neměnily staré technologie a strojní výroba pronikala pozdě. Vývoj brzdil také nedostatek surových kůží a celé období 19. století bylo krizové. Vzrůst byl zaznamenán až po první světové válce a to díky rozšíření obuvnictví.^[15]

5.3.7 Dřevozpracující průmysl

Díky dobrému zalesnění Čech, Moravy a Slezska byly příznivé podmínky pro rozvoj tohoto odvětví průmyslu, zejména pro dřevovýrobu. Vytěžené dřevo bylo však vesměs vyváženo v nezpracovaném stavu nebo bylo zpracováno jenom na pilách. Ty však byly považovány před rokem 1859 za koncesované necechovní živnosti a byly provozovány zejména soukromníky. Zpracování dřeva se před zrušením poddanství omezovalo pouze na výrobu prken, latí a dých. I tak zažila dřevovýroba velký rozmach díky stále vzkvétajícímu stavebnímu průmyslu.^[17] Od poloviny 19. století pak byla rukodělná výroba redukována na tesařství a truhlářství a i do těchto oborů pronikalo velké množství nových strojů. I v tomto odvětví tak vznikaly závody a provozy na zpracování dřeva.^[15]

Mimořádný význam mělo zavedení výroby nábytku z ohýbaného dřeva, která byla prováděna výlučně v továrnách na rozdíl od nábytku běžného, jehož výroba nepřekročila malovýrobu. Nábytkové stolařství se rozšířilo zejména do okolí Vídně, odkud se nábytek dovážel. Zakladatelem výroby nábytku z ohýbaného dřeva byl stolařský mistr z Boppartu z Porýní Michael Thonet. Ovšem i výroba tohoto nábytku byla omezena z důvodu nedostatku bukového dřeva. Přesto se stále vyrábělo takové množství nábytku, že monarchie nemohla naplnit toto množství svojí poptávkou a tak se výrobky zejména exportovaly ven z monarchie. Vývoz směřoval do všech civilizovaných zemí světa.

O výrobě dřevěného zboží lze říci, že mnohdy vznikala jako náhrada za zanikající soukenictví nebo jiná textilní odvětví. Vyráběly se například dřevěné kolíky nebo knoflíky.^[17]

5.3.8 Průmysl papíru a celulózy

Průmyslová revoluce v papírenství začala ve 30. letech, kdy byl do provozu uveden první papírenský stroj na plynulou výrobu papíru. Vznikla také první větší papírna se strojovým vybavením.^[15]

Výrobu papíru provozovalo značné množství mlýnů na papír využívajících jako pohon vodu. V těchto mlýnech pracovalo 30-40 osob. Až do poloviny 19.století se neobjevovaly továrny na výrobu papíru a tak veškerá produkce závisela právě na zmíněných mlýnech na papír, jejichž počet byl omezen díky nedostatečnému množství vhodných vodních toků, jejichž sílu by mohly mlýny využívat. Produkoval se zejména kancelářský a konceptní papír. Odbyt těchto mlýnů však směřoval pouze do tuzemska. Obrat nastal až v 60.letech 19.století, kdy se jako surovina začalo využívat dřevo a celulóza. Vznikaly tak nové podniky, zpracovávající tento materiál.^[17]

Prakticky veškerou výrobu papíru na sebe soustředily moderní velké závody. Drobná a střední výroba se udržela pouze ve specializovaných odvětvích jako bylo knihařství.^[15]

5.3.9 Polygrafický průmysl

Polygrafický průmysl si v mnohem větší míře než papírenství zachovalo řemeslný charakter, kdy ještě na počátku 20. století převládaly závody s méně než dvaceti zaměstnanci.^[15]

Vzestup tiskařské výroby byl zejména od 60.let 19. století a byl způsoben několika faktory. Prvním se stal rozvoj duchovního života po pádu neoabsolutismu, dalším pak zvýšení počtu časopisů a jejich čtenářů, zvýšení počtu učebnic a beletrie. Paralelně se zvyšoval počet tiskáren a zlepšoval se jejich provoz. Tiskařství však bylo koncesovanou živností a to podle liberální živnostenského řádu z roku 1859 a nebylo tedy snadné získat povolení k tisku.^[17]

5.3.10 Stavební živnosti

Pokud se podíváme na jednotlivé živnosti zjistíme, že zednické, tesařské a jiné stavební živnosti byly s výjimkou velkých měst záležitostí zejména malých mistrů. Průmysl však po zrušení poddanství vzkvétal a to zejména díky přílivu lidí z venkova do měst a tak stále se zvyšující potřebě nových levných dělnických bytů. Otevřelo se tak široké pole nejružnějším stavebním podnikům, jejichž počet neustále rostl.^[17]

Architektura a stavitelství 19. století se omezovalo zpočátku pouze na klasické materiály jako je dřevo, kámen a zčásti železo. Moderní materiály se v českých zemích používaly až kolem první světové války.^[15]

5.4 Vliv zrušení poddanství na zemědělství

Pokud se zaměříme na jednotlivé sféry lidského života zjistíme, že zemědělství bylo ze všech odvětví nejvíce zasaženo zrušením poddanství a roboty. V polovině 19.století nebylo už mnoho zastánců robotního systému, šlo pouze o to, zda budou tyto povinnosti odstraněny s náhradou nebo bez ní. Převážná část poslanců se postavila za zrušení roboty cestou náhrady a tento způsob byl také přijat nejprve na Moravě usnesením Zemského sněmu a posléze rozhodnutím Říšského sněmu v celé monarchii. Bezplatně však byla zrušena práva a povinnosti vyplývající z poddanského svazku k vrchnosti, robota podruhů a domkářů, vedení politické správy a soudnictví a vybírání kontribuce. Ostatní břemena byla vykoupena. Hodnota jednotlivých práv a povinností byla určena podle místních nebo katastrálních cen. Zrušení roboty cestou výkupu znamenalo, že rolníci a ostatní poddaní byli zbaveni dosavadních břemen a feudální podřízenosti, což byl největší liberalizační akt revoluce roku 1848. Velkostatkářské vlastnictví půdy však bylo zachováno. Zásadní rozdíl mezi situací na Moravě a v Čechách byl v tom, že v Čechách se jednalo ve větší míře než na Moravě o výkup přímo z roboty, kdežto na Moravě robotovala koncem 40.let 19.století již jenom šestina

vesnic, protože většina moravských obcí se z roboty již dříve vyvázala nebo provedla po dohodě s vrchností relucii robot na peněžní platy.^[17]

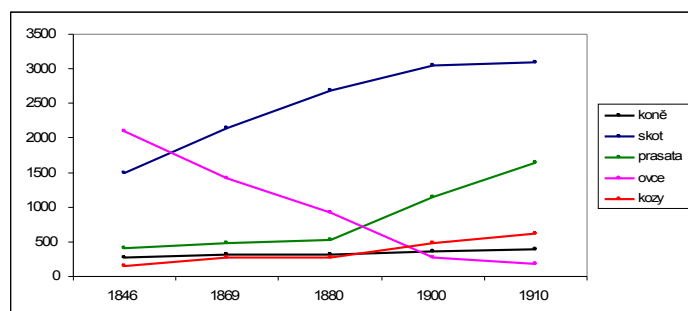
Rolník, který byl dosud formálně uživatelem půdy se stal nyní jejím vlastníkem. Půda však nebyla kapitalistickým zbožím v pravém slova smyslu. Kapitalistický statkář a velkostatkář realizoval téměř 90% své produkce na trhu, malí rolníci přicházeli na trh zhruba s polovinou své výroby. Přitom ovšem vlastní konzum v malorolnických rodinách byl podstatně nižší než v rodinách velkostatkářů. Obhospodařování vlastní nebo pronajaté půdy vyžadovalo značné kapitálové investice. Tak vzrůstala zadluženost malých a středních rolníků.^[16]

O venkovském obyvatelstvu se hovořilo dávno před zrušením poddanství a to ve smyslu pomoci mu. Východiskem se jevila kultivace úhorů a pastvin na pole, neboť tak bylo možno natrvalo zvýšit produkci obilí, které bylo třeba zvláště ve vzrůstajících se průmyslových městech. Zrušení roboty by přispělo k tomu, že by poddaní měli více času na obhospodařování svých polí. Zároveň se po zrušení robotních povinností řešila nezbytná otázka parcelování půd. O zrušení omezení prodeje pozemků se diskutovalo již na počátku 60.let a popud vycházel od samotných sedláků, kteří byli znevýhodněni nízkou cenou selských gruntů, jež se nesměly dělit, a od nichž se nesměly prodávat pozemky. Díky nově vydaným zákonům z roku 1868 se tato otázka vyřešila a vlastník půdy měl neomezenou moc a bylo připuštěno jak dělení půdy, tak i zadlužení půdy. Volnou dělitelností půdy bylo docíleno záměru vytvoření a posílení venkovského poloproletariátu, který nebyl vázán pouze na prodej pracovní síly.^[17]

Jeden z hlavních prostředků zlepšení zaostávající rolnické produkce spočíval v husté síti hospodářských spolků. Dalším článkem změny rolnického hospodářství byl chov dobytka. Dobytkářství bylo nejpevnějším základem zámožnosti rolnictva, i když se v rolnických hospodářstvích chovalo dobytka málo a využíval se povětšinou pouze pro vlastní účely na mléko, maso atd. Pouze na velkostatecích zaznamenal chov dobytka významný vzestup.^[15]

Co se týče vývoje zemědělské techniky, šel neustále dopředu. Svůj podíl na tom měla zvyšující se poptávka po produkci zemědělské výroby. Po zrušení poddanství došlo k vzdalování mezi technikou velkostatku a technikou rolnického hospodářství. Staré techniky byly nahrazovány novými, moderními. Srpy byly nahrazeny stroji. Bylo třeba vylepšit také hnojení a tak vznikaly nové továrny na výrobu umělého hnojiva. Ve většině zemědělských usedlostí se začaly používat zejména mlátící, čistící a řezací stroje, kdežto po secích přístrojích byla malá poptávka a do selského hospodářství secí

obilní stroje takřka nepronikly, neboť se zdály rolníkovi drahé.^[15] I přesto se zemědělství v českých zemích postupně stalo nejmodernějším v celé monarchii. Zemědělská produkce vzrostla od roku 1848 do 80.let 19.století o více jak 20% a hlavní podíl na tomto vzestupu měla právě rostlinná výroba.^[17] Rostl také počet hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě, jak ukazuje obr. 8, ze kterého vyplývá, že živočišná výroba byla orientována na chov hovězího a vepřového dobytka. Pokles byl zaznamenán v chovu ovcí a určitý vzestup v chovu koz. Tento stav setrval až do první světové války. Teprve až mechanizace přinesla využití také koně jako hospodářského zvířete v plné míře.

Obr. 8 Početní stav hospodářského zvířectva v Čechách a na Moravě (zpracováno dle Urban, Praha 1988)

5.5 Vliv zrušení poddanství na terciální sféru

Terciální sférou rozumíme zejména dopravu a spoje, obchod, peněžnictví, sociální otázku, zdravotní péči a odborné školství. Všechny tyto části ovlivňovaly a ovlivňují život člověka v jednom z nejužších pojetí, přesto jí v této práci nebude věnována hlavní pozornost. Toto téma je však podstatné pro celkové porovnání života před a po zrušení poddanství.

5.5.1 Doprava a spoje

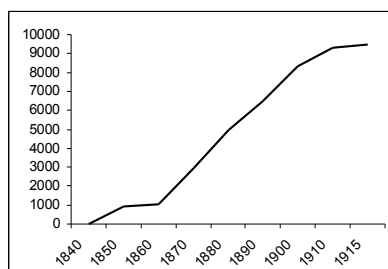
Přirozenou součástí podstatných změn, které přinášelo zrušení poddanství a tím i dovršení kapitalistických a společenských vztahů, byly revoluční změny v dopravě. Byl vytvořen nový kvalitní dopravní systém, který spočíval v přepravování většího množství osob a nákladů na delší vzdálenosti a to rychlejším způsobem. Doprava v monarchii se skládala do 19.století zejména z dopravy lodní a z rozsáhlé sítě hlavních a méně

kvalitních zemských, místních a soukromých cest. Předpisy o tom, kdo a jak se má podílet na údržbě silnic byly mnohdy velmi složité a často se měnily. Možná právě díky těmto silnicím byly v první polovině 19.století nejdůležitějšími dopravními prostředky formanské povozy a poštovní a soukromé dostavníky. Značným zdrojem obživy tedy bylo formanství.

Po zrušení poddanství však zaznamenala velký vzestup železniční doprava a to díky parnímu pohonu. Ne nadarmo je 19. století nazýváno stoletím páry. Ta byla využívána nejen k pohonu strojů v továrnách, ale také k pohonu lokomotiv. Železniční doprava vytlačovala již zmíněnou dálkovou formanskou dopravu. Tato doprava potlačovala také dopravu říční, jelikož byla levnější a díky ní se zamezilo stavění soustavy kanálů pro lodní dopravu v celé Evropě. Osobní říční doprava získala ráz dopravy rekreační.^[15]

Význam železniční dopravy spočívá také v zavedení poštovních rychlíků místo starých poštovních vozů a tak i k systematickému rozmístování státní poštovní, ale i soukromé dostavníkové dopravy. Tím zaznamenáváme počátky hromadné osobní dopravy u nás. Od roku 1850 začala pošta pravidelně využívat služeb železnice. K zásadním změnám poštovního systému došlo po roce 1848, kdy byla nově organizována poštovní správa a vzrostl počet poštovních úřadů. Od roku 1850 se začaly užívat poštovní známky a ve stejném roce byly zavedeny poštovní poukázky. Od roku 1869 se objevily první korespondenční lístky.^[15] Projektů železničních tratí bylo vypracováno značné množství. Ne však všechny se uskutečnily. Zavedení železnic mělo své pozitivní i negativní dopady. Negativním se jevila ztráta účelu zájezdních hostinců a tím ochuzení mnohých obcí o tento zdroj obživy, naopak pozitivem můžeme pojmenovat zvýšení životní úrovně v místech spojených železnicí. Železnice měla také funkci hospodářskou a vojenskou, což se prokázalo vytvořením samostatného Ministerstva železnic v Rakousku roku 1896.^[17] Rozšíření železniční sítě je patrné na obr. 9, který ukazuje rozsah v kilometrech.

Bavíme-li se o dopravě, musíme zmínit také nové vynálezy doby spojené s komunikací a to telegraf a telefon. Budování telegrafní sítě se započalo roku 1847. Roku 1849 byl vydán provizorní telegrafní řád, který stanovoval, že telegraf může být používán ve všech směrech veřejností a určovaly se v něm tarifní podmínky.

Obr. 9 Železniční síť v českých zemích v letech 1840 – 1915 (zpracováno dle Urban, Praha 1988)

Ve městech vyrůstala veřejná městská doprava, svým charakterem se jednalo již o hromadnou. Její počátek byl dán omnibusy, dokonalejším prostředkem však byla koňská pouliční dráha, neboli tramvaj. V rámci českých zemí má v tomto ohledu prvenství Brno, kde byla tato dráha zavedena roku 1869. Roku 1884 se zaváděl parní provoz a nakonec i ten byl přeměněn na elektrickou dráhu.^[17] Ve výrobě tramvají a tramvajových souprav měl do první světové války monopol Ringhofferův závod na Smíchově, který vyrobil 640 tramvají a 135 vlečných vozů.^[15]

5.5.2 Obchod

V českých zemích se veškeré živnosti dělily na výrobní a obchodní. Tyto obchodní živnosti byly buď volné nebo koncesní. Volné obchodní živnosti bylo možno provozovat na pouhé ohlášení bez koncese a patřil mezi ně obchod se surovinami a plodinami, na druhou stranu k provozování vázaných obchodních živností bylo zapotřebí příslušné koncese. Zrušení tohoto systému, který obsahoval například i propinační právo k výrobě piva, byl hlavní požadavek buržoazní revoluce. Světlo do této problematiky vnesl až živnostenský řád z roku 1859, který v zásadě rušil všechna dosavadní opatření a zaváděl živnostenskou svobodu. Doplnkem tohoto řádu byl obchodní zákoník z roku 1862, kterým byla legalizována volná konkurence v obchodním podnikání. Obě tyto normy odpovídaly potřebám kapitalistického podnikání. Normy se udržely až do hospodářské krize v roce 1873. V 80. letech bylo uskutečněno několik novel a to například novela živnostenského řádu z 15. března 1883, která upravovala také některá ustanovení z živnostenského řádu z roku 1859. Tím byl zaveden další druh živnosti a to řemeslnická živnost, ke které nebylo zapotřebí

výslovné koncese, ale její vykonávání bylo podmíněno předložením průkazu způsobilosti.^[15]

Pokud hodláme mluvit o obchodu v 19. století, musíme mluvit také zejména o problematice cel a celních řádů. Zpočátku ovládala obchod silná celní prohibice. Roku 1835 byl vydán celní a monopolní řád, který shrnoval všechna předchozí nařízení a upravoval, které výrobky se smí dovážet a vyvážet. Rakouský celní systém tak chránil domácí průmysl před vlivem zahraniční konkurence. To ovšem znamenalo zastavení vzestupu průmyslu a zpomalení tovární výroby. Před rokem 1848 tedy došlo ke zhoršení bilance rakouského zahraničního obchodu a to také díky založení tzv. německého celního spolku, se kterým mělo Rakousko v konečném stanovisku uzavřít několik smluv a dohod. Tato záležitost se však během revoluce v roce 1848 stala spíše politickou, než-li hospodářskou záležitostí. První polovina 50.let 19.století znamenala upravování celního systému dle stále se rozvíjejícího kapitalismu. Dokonce roku 1850 byla zrušena celní hranice mezi Uhrami a západní částí monarchie. Průmyslové výrobky z Čech tak mohly být vyváženy do Uher bezcelně a naopak. Nový celní tarif s platností od 1.února 1852 byl z hlediska dopravnictví a techniky velkým pokrokem. Několika obchodními smlouvami z konce 60.let 19.století byl v Rakousku-Uhersku zaveden zcela liberální celní systém. Rakousko-uherské trhy se tak otevřely zahraničním výrobkům a tím byla některá průmyslová odvětví těžce postižena, jelikož nemohla čelit zejména západoevropskému průmyslu. Hospodářská krize roku 1873 znamenala konec tomuto liberálnímu celnímu systému. To znamenalo přechod k autonomním celním tarifům a začaly se prosazovat názory o aktivní účasti státu v hospodářském životě.^[17]

5.5.3 Peněžnictví a bankovníctví

Aby se mohla plně uplatnit kapitalistická forma společnosti, byly nezbytným předpokladem změny peněžního systému a funkce bank. Již na počátku 19.století byly vneseny první návrhy na zřizování bank na akciovém podkladě. Roku 1816 vznikla Rakouská národní banka a roku 1847 otevřela svoji filiálku také v Praze. Byl to soukromokapitalistický podnik s funkcí státního finančního orgánu. Za státem stanovených podmínek měla banka právo vydávat bankovky a tím regulovat celkový stav oběživa. Dokonce v roce 1857 byla zavedena jednotná měna pro celou habsburskou monarchii, jejímž základem byla jedna celní libra stříbra. Pro velký nedostatek peněz, způsobený výdaji státu v době válek v letech 1859, 1864 a 1866, se do oběhu dostávalo

stále větší množství papírových bankovek a v postupující inflaci mizely stříbrné peníze z oběhu. Stříbrná měna byla nahrazena měnou zlatou a ta posléze v roce 1892 měnou korunovou. Korunová měna se stala výhradním platidlem od 1. ledna 1900. ^[15]

V roce 1852 nastal v Paříži celosvětový zlom v úvěrovém systému zakládání bank, které měly samy zřizovat průmyslové podniky. Díky tomu vznikl roku 1855 Credit Anstalt ve Vídni s filiálkami i po Čechách a Moravě. Postupně vznikaly samostatné, někdy i úzce regionální, banky avšak krize roku 1873 způsobila zánik většiny z nich. ^[17]

Centrem finančního života habsburské monarchie byla Vídeň, kde sídlila naprostá většina peněžních ústavů. Postupně se však po celém území začaly objevovat samostatné akciové banky, které sice nemohly konkurovat těm vídeňským, ale i tak významně ovlivnily hospodářský život v jednotlivých zemích. ^[15]

Důležitou roli zejména při vytváření českého průmyslu a to hlavně toho potravinářského, sehrály záložny a spořitelny. Ty vznikaly od počátku 60.let 19. století jako výraz českého národního hnutí. ^[15] Záložny poskytovaly úvěry zejména rolníkům a živnostníkům. První vznikaly na podkladě spolkového zákona z roku 1852. Záložny byly občanské a později rolnické, kde se již neručilo pouze vkladem, nýbrž celým majetkem. Tyto záložny se až do hospodářské krize roku 1873 jevíly velmi silné. V tomto roce také dostaly záložny díky zákonu č.70 říšského zákona nový právní podklad, který odstraňoval dosavadní libovůli mocenských orgánů státu. Zákon zřizoval hospodářská společenstva, která mohla vznikat buď s ručením omezeným nebo s ručením neomezeným a nepodléhala schválení politických úřadů. ^[17]

Stejně jako bankovníctví, vznikalo také pojišťovnictví a to již ve 20.letech 19.století. Před i po roce 1848 mělo hlavní slovo požární pojišťovnictví, což bylo pojištění proti požárům. Národnostně českým pojišťovacím úřadem se stala První česká všeobecně pojišťovací banka Slávie v Praze z roku 1869. ^[17]

5.5.4 Sociální otázka

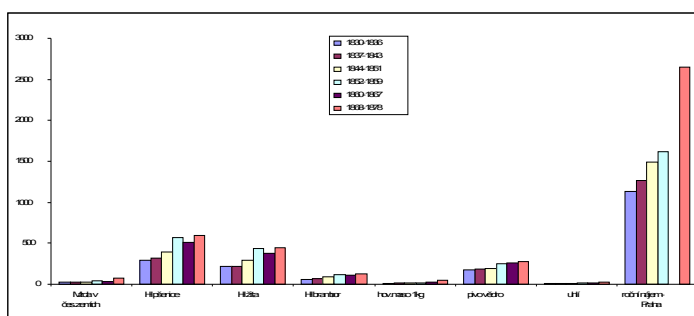
Bezprostředním důsledkem obrovského rozvoje výrobních sil v průběhu 19. století byly kvalitativní změny výrobních společenských vztahů. Na tomto základě se utvářely nové společenské vrstvy a třídy. Celkově lze říci, že nejdůležitější a nejpodstatnější přeměnou prošla dělnická třída. Ta byla zpočátku silně vykořisťována, ale v průběhu průmyslové revoluce se měnily formy tohoto vykořisťování. ^[15]

Sociální systém jako takový byl vždy jedním z nejsložitějších. V roce 1842 byl otištěn návrh na zaopatřování dělníků neschopných práce v důsledku nemoci nebo stáří. Autor poukazoval na to, že dělníci jsou mnohem častěji nemocní a jejich úmrtnost je vyšší než u venkovanů. Roku 1848 dokonce vznikla norma, která však stanovovala nepřímo povinnost zaměstnavatele podporovat jeho dělníky při domácích ošetření. Bylo třeba vytvářet podpůrné pokladny při průmyslových podnicích. V případě onemocnění nebo jiné ztráty výdělku dostávali členové dočasné podpory a měli nárok na bezplatné lékařské ošetření. Při úmrtí člena rodiny dostali pozůstalí pohřebné. V roce 1859 stanovil nový živnostenský řád, že při vyšším počtu dělnictva nebo při zvláště nebezpečném zaměstnání je podnikatel povinen zřídit za přispívání dělnictva podpůrnou pokladnu nebo přistoupit k podobné pokladně již zřízené. Dělníci měli do pokladny přispívat částkou rovnající se nejvýše třem procentům jejich mzdy a podnikatel měl platit polovinu dělnického příspěvku. Mimo tyto pokladny se zakládaly také podpůrné spolky a to zejména na venkově. Takový spolek mohl být na podporu vdov a sirotků, potravní spolky, dělnické podpůrné spolky, odborové nebo vzdělávací spolky.^[17]

Zákony o úrazovém a nemocenském pojištění dělnictva z roku 1888 se nepochybně ulevilo chudinství. Systém sociálního pojištění byl však i nadále nedokonalý v důsledku absence invalidního a starobního pojištění.^[17]

Zásadním zlomem v sociálním systému bylo snížení pracovní doby a omezení dětské práce. Celkově se však změnila pracovní podmínky dělnictva, nad jejichž dodržováním hleděla živnostenská inspekce.^[15]

Vedle pracovních podmínek sehrály rozhodující roli při utváření životní úrovně dělnictva také mzdy. Jejich růst byl až do 60. let nezřetelný. Ceny výrobků se však zvyšovaly, což představovalo velmi podstatný problém.^[15] Názorněji je růst cen a výkyvy ve mzdách vidět na obr. 11.

Obr. 10 Srovnání denní dělnické mzdy a ceny některých potravin, paliva a nájemného v jednotlivých letech (zpracováno dle Urban, Praha 1988)

5.5.5 Zdravotní péče a odborné školství

Až do 19.století zajišťovaly zdravotní péči zejména kláštery tereziánských řádů, které byly v průběhu 19.století novelizovány řadou říšských zákonů, z nichž nejdůležitější z roku 1870 vytvářel podmínky pro vznik sítě kvalifikovaných odborníků odpovědných za preventivní a hygienická opatření na celém území. Tento zákon zřídil funkci okresních lékařů a jeho důsledkem bylo postupné snižování úmrtnosti. Zdravotní zákony a síť jimi vytvořených zdravotních obvodů a obvodních lékařů přetrvaly až do roku 1950.^[17]

Co se týče školství, většina škol byla zakládána na podkladě jednotlivých stále se rozvíjejících průmyslových odvětví, kdy bylo potřeba vzdělaných. Vznikaly technické i zemědělské školy. Toto školství bylo na poměrně vysoké úrovni.^[17] Jedním z problémů školství byl zejména problém multietnicity, což se odrazilo na problematice vyučovacího jazyka. Bylo tomu tak na všech stupních škol, včetně univerzity. Nejzávažněji to bylo vidět však na školství základním. Problém se částečně řešil zřizováním menšinových škol.^[18]

^[13] KLIMEŠ V., Česká vesnice v roce 1848, Praha 1949

^[15] URBAN O., Československé dějiny 1848 – 1914 I. Hospodářský a sociální vývoj, Praha 1988

^[16] URBAN O., Kapitalismus a česká společnost, Praha 1978

^[17] JANÁK J., Hospodářský rozmach Moravy 1740 – 1918, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999

^[18] KÁRNÍK Z., Sborník k problematice multietnicity, Praha 1996

^[19] MACHAČKOVÁ J., MATĚJČEK J., Nástin vývoje textilní výroby v českých zemích v období 1781 – 1848, Opava 1991

^[20] URBAN J., K historii dolování v severočeské hnědouhelné pánvi, Praha 1985

6. SITUACE PO ROCE 1848

Již v minulé kapitole jsem se zmínil o tom, jak vypadalo smýšlení a osud lidí po roce 1848. V této kapitole bych rád poukázal na některé důležité historické události, které ovlivnily nejen lid, ale také další dění ve světě a rád bych tím uzavřel jakýsi kruh situací, které na sebe úzce navazují a vychází jedna z druhé. Nelze zcela určit, kde je začátek a kde je konec, lze slet událostí pouze nastínit a právě k celkové úplnosti je tato kapitola. O tom, že dějiny po roce 1848 jsou významné stejně jako rok samotný, není pochyb. Ve všech dalších letech se totiž odráží to, co bylo zformováno v tomto revolučním roce.

6.1 Břežnová ústava a březnový patent 1849

Břežnová či Stadionova ústava byla tzv. oktrojovaná (vynucená) ústava vydaná císařem Františkem Josefem I. v Olomouci roku 1849. Tato ústava znamenala pokus o znovuvybudování Rakouska a podle toho se také setkala s velmi negativní odezvou. Sardinie vypověděla příměří a došlo k bitvě o Novary, ve které však rakouská armáda zvítězila. Složitější byly poměry v Uhrách a Německu. V Uhrách probíhala již od zimy 1848 maďarská revoluce a při jejím potlačování již neměla rakouská armáda takové úspěchy. Díky pomoci Ruska byla však i tato revoluce potlačena. Břežnová ústava tedy byla vyhlášena za poměrně politováníhodných okolností, ale i tak neztratila nic na svém významu přesto, že nikdy nenabyla účinnosti a formálně byla 31. prosince 1851 zrušena

Silvestrovskými patenty. Březnová ústava se skládala z několika částí, první byla věnována státu jako takovému, druhá část ústavy se týkala císaře. Třetí část ústavy stanovovala jednotné občanské právo v celé říši a rovnost občanů z různých korunních zemí ve věci občanského práva. Dále ústava určovala pravidla soukromého vlastnictví. Některé její principy zejména rovnost před zákonem, zrušení poddanství, zásady občanského práva či obecní samospráva však zůstaly i po jejím zrušení v platnosti.

V důsledku událostí revoluce v roce 1848 se nově vytvořený Říšský sněm v Kroměříži pokusil vydat novou ústavu, která měla jako podstatnou součást obsahovat zrovnoprávnění všech národů v Rakouském císařství. Kroměřížská ústava však zůstala pouhým konceptem, neboť 7. března 1849 byl kroměřížský Říšský sněm násilně rozpuštěn. ^[13]

Nejcitlivější otázkou však dále zůstávalo zrušení poddanství. Současně s oktrojovanou ústavou totiž vznikl také patent o vyvazování z roboty. Tento patent byl jakýmsi upřesněním patentu o zrušení poddanství ze září 1848. Rušil bez jakýchkoliv náhrad všechny povinnosti venkovských bezzemků což přispělo ke zklidnění venkovských odbojů. Jednalo se tedy o taktický tah státu. V zásadě se jednalo o tři kategorie zrušených povinností a to že se bez náhrady rušily všechny vazby vyplývající ze svazku mezi poddanými a vrchností, a to v rámci podřízenosti vrchnosti a povinností vůči poddaným v oblasti charitativní a lékařské péče. Bez náhrady se také rušily některé povinnosti domkářů a bezzemců a to zejména povinnost robotní. Nad touto reformou bděla zemská vyvazovací komise. V žádném případě nebyli reformou poškozeni velcí pozemkoví vlastníci, jak by se mohlo zprvu zdát. Naopak již bylo umožněno nahromadění velkého kapitálu, který poté užívali například ke zřízení malých továren. ^[13]

6.2 Silvestrovské patenty a Zásady organického řízení 1851

Silvestrovské patenty byly základy rakouského neoabsolutismu. Jednalo se o soubory dvou patentů a jednoho kabinetního listu z 31. prosince 1851, jimiž František Josef I. odvolával březnovou ústavu z roku 1849, byla jimi zavedena ústava nová (tj. Zásady organického řízení korunních zemích Rakouského císařství), ale také potvrzeno zrušení roboty. Jimi byl položen základ absolutistické vlády. Silvestrovskými patenty byla formálně zrušena všechna politická práva a současně byla potvrzena rovnost občanů před zákonem, náboženská svoboda vykonávaná v rámci státem povolených

církvi a zrušení poddanských svazků včetně všech závazků, které z nich vyplývaly. V patentech je uceleně formulován specifický sociálně politický obsah a záměr absolutismu 50tých let 19. století. ^[13]

Jak již bylo zmíněno, současně s vydáním Silvestrovských patentů byly vydány také Zásady organického řízení, které byly poměrně svérázným dokumentem, jenž můžeme nazvat ústavou absolutismu. V souladu se Zásadami mělo být veškeré zákonodárství v monarchii uskutečňováno s vyloučením veřejnosti. Všechny korunní země podle nich tvořily součást rakouské dědičné monarchie. Nejnižším správním celkem měly být zeměpanské okresní úřady a nad nimi krajské úřady. Omezená občanská samospráva měla existovat pouze na úrovni obcí s tím, že budou rozlišovány obce městské a venkovské. Zásady dále předpokládaly vypracování příslušných obecních řádů pro volby obecní samosprávy. Soudci a státní úředníci se dle Zásad přesunuly do kategorií zvláštních státních úředníků. Současně se předpokládalo vytvoření výborů s omezeným okruhem působnosti a měly být vytvořeny ze zástupců šlechty. Díky Zásadám tak bylo zcela ignorováno veřejné mínění a eliminován rozsah činnosti „obyčejného lidu“. ^[13]

6.3 Říjnový diplom a únorová ústava 1860 – 1861

Ač to již v polovině roku 1860 vypadalo jakkoliv, očekávaný konec reform se nekonal tak, jak s předpokládalo. Ještě se objevilo mnoho otázek, které se musely dořešit. Jednou z těchto otázek byla otázka státní správy, respektive samosprávy, kdy proti sobě šel historickoprávní federalismus a centralistická liberální buržoazie. Bojovalo se o obnovení zákonodárné činnosti zejména zemského sněmu a říšské rady. Vyřešením této otázky se mohl zdát Císařský diplom ze dne 20. října 1860 k uspořádání vnitřních státoprávních poměrů v monarchii. Ačkoliv tento dokument nebyl nikterak rozsáhlý, byl o to více závažný. Panovník si v něm vyhradil právo svolávat říšské rady ke zvláštním zasedáním. List dále ukládal vypracování statutu říšské rady, zrušení ministerstva vnitra, justice, kultury a vyučování jako centrálních úřadů, jejich funkci mělo převzít nově vytvořené státní ministerstvo a dále obnovoval funkci uherského dvorního kancléře. Zároveň byl vydán popud k odstranění němčiny a měly být vyřešeny některé otázky středního a vysokého školství. Tento říjnový diplom byl však zamítnut.

^[13]

V návaznosti na to byla v únoru schválena nová ústava, která měla sloučit nejrůznější hlediska v jeden celek. Nerušila historické země ani jejich instituce, ale dala jim tak málo práv, že jejich suverenita byla spíše formální. Touto ústavou mělo být reformní dílo neodvolatelně ukončeno.^[13]

^[13] URBAN O., Česká společnost 1848 – 1918, Praha 1982

7. SROVNÁNÍ SE SOUČASNOU POLITICKOU SITUACÍ

V této kapitole chci shrnout celkovou politickou situaci v roce 1848, po tomto roce a v současné době. Před uvedením závěru bych rád zhodnotil celkový dopad politického vývoje na formování a strukturu nejen habsburské monarchie jako takové, ale zejména na jednotlivá odvětví. Je nutné shrnout všechny předešlé informace a utřídit je do jednotného celku. V zásadě je tedy třeba položit si otázku: „Jak ovlivnilo zrušení poddanství strukturu habsburské monarchie a to nejen z hospodářského, ale také z politického hlediska?“ Odpovědí je hned několik. Formování habsburské monarchie započalo ještě před samotným zrušením poddanství a to zejména díky pobřežnovým událostem. Ať už to bylo vydání dubnové ústavy nebo červnové povstání, všechny tyto události vedly k vydání toho nepodstatnějšího a to Patentu o zrušení poddanství, kdy ani sami tvůrci netušily, co bude následovat. Všem však bylo jasné, že návrat k poměrům před revolucí už není možný.^[21]

7.1 Ústavní vývoj

Na některé otázky však může odpovědět rozebrání ústavního vývoje, který se prolíná jak částí historickou, tj. rokem 1848 a bezprostředně po něm, tak i současnou

politickou situací. Můžeme ho rozdělit dle období na vývoj za habsburské monarchie, Československa a České republiky.

7.1.1 Vývoj za období habsburské monarchie

V této kapitole je nutné zmínit [Dubnovou ústavu \(1848\)](#), [Kroměřížský návrh ústavy \(1848\)](#), [Březnovou ústavu \(1849\)](#), [Silvestrovské patenty \(1851\)](#), [Říjnový diplom \(1860\)](#), [Únorovou ústavu \(1861\)](#) a [Prosincovou ústavu \(1867\)](#). Podrobněji však byla většina rozebrána v samostatných kapitolách (viz. předchozí kapitoly).

Dubnová ústava reagovala na požadavky revoluce v otázce svobod a práv, zaváděla princip ústnosti a veřejnosti pro jednání před soudem. Byla dána odpovědnost vlády dvoukomorového parlamentu. Členové horní komory měly být ustavovány jmenováním, členové dolní komory volbou. Volební právo mělo být zrušeno pro dělnictvo, služebníky a sociálně potřebné, což roznítlo další revoluční události ve Vídni. Panovník před revolucí odešel do Innsbrucku, říšský sněm do Kroměříže.^[22]

Ústavodárný říšský sněm byl tedy počátkem října 1848 přesunut do Kroměříže, v srpnu 1848 zrušil poddanství a počátkem října začal připravovat novou ústavu. Návrh ústavy podporoval zásadu suverenity lidu, obsahoval soubor základních občanských práv. Celkově měla být zákonodárná moc rozdělena mezi dvoukomorový říšský sněm a zemské sněmy.^[22] Její konečný návrh, na kterém se podílel i František Palacký, nebyl projednán, neboť panovník nakonec v březnu 1849 Kroměřížský sněm rozpustil a rozehnal z důvodu toho, že podle této ústavy měl mít jen taková práva, která mu ústava přiznávala.^[23]

Rozpuštění Kroměřížského sněmu však neznamenovalo, že nebyla vydána nová ústava. Hned den poté, tedy 4. března 1849, vydal císař Březnovou neboli Stadionovu ústavu, jež byla založena na myšlence jednotného monarchistického státu.^[22] Panovník díky ní měl spolu s parlamentem zákonodárnou moc a spolu s ministry měl i výkonnou moc. Zřízeny byly také nezávislé soudy a Říšský soud byl určen jako soud ústavní. Ústava byla důsledně centralistická a počítala i se zrušením dosavadního českého státu, vytvořením jednotného občanství, jednotného právního řádu. Zákonodárná moc příslušela dvoukomorovému říšskému sněmu (dolní komora je volená, horní jmenovaná

císařem) a císaři. Ústava ustanovuje nezávislost soudů a rovnost před zákonem. K ústavě byla vydána i listina základních občanských práv, jež však mohla být pozastavena vládou. Ústava také zaváděla obecní samosprávu. Ústava byla však zrušena 31. prosince 1851. Nebyla nikdy realizována. ^[23]

Po potlačení revoluce však došlo prostřednictvím kabinetních listů k obnovení absolutismu. 31. prosince 1851 byly přijaty Silvestrovské patenty, které potvrzovaly zrušení poddanství a rovnost občanů před zákonem. Toto období bylo spojeno se jménem ministra vnitra Alexandra Bacha, který nahradil politická práva právy ekonomickými. 20. října 1860 sliboval panovník František Josef I. prostřednictvím Říjnového diplomu znovuzavedení parlamentarismu. ^[22]

K návratu k parlamentarismu došlo v únoru 1861, kdy byla vydána Únorová nebo též Schmerlingova ústava, která jako jediná z ústav v dobách habsburské monarchie neupravovala občanská práva. Odkazovala na Říjnový diplom. Na jejím základě byl zřízen říšský zákonodárny sbor, Poslanecká sněmovna (volena zemskými sněmy) a Panská sněmovna (jmenovaná císařem). Výkonnou moc měl císař. ^[23]

K důležité ústavní změně došlo v roce 1867 rakousko-uherským vyrovnáním, které bylo porážkou českých státoprávních tendencí. Na konci roku 1867 byla vydána Prosincová ústava, kterou tvořilo sedm zákonů, vymezujících zákonodárnou pravomoc říšské rady, zahrnujících katalog základních práv občana, zřízení říšského soudu, nezávislost soudů, postavení císaře a vyrovnávací zákon, a která formálně navazovala na únorovou ústavu. Platila do přijetí recepčního zákona (11/1918 Sb.). ^[22] V roce 1873 bylo zavedeno přímé volební právo do říšské rady. ^[23]

7.1.2 Vývoj za Československa

Jako podstatu vývoje Československých ústav lze vnímat vydání [Recepčního zákona \(1918\)](#), [Prozatímní ústavy \(1918\)](#), [Ústavní listiny Československé republiky \(1920\)](#), [Norem československé ústavy, Zmocňovacího zákona \(1938\)](#), [Ústavy Československé republiky \(1948\)](#), [Ústavy Československé socialistické republiky \(1960\)](#), [Ústavního zákona o československé federaci \(1968/69\)](#) a [Listiny základních práv a svobod \(1991\)](#).

Československý stát vznikl dne 28. října 1918, kdy Národní výbor československý převzal státní moc a proklamoval československý stát. Zároveň vydal zákon o zřízení samostatného československého státu. I když se jedná o první zákon, číselně je až jedenáctý (11/1918 Sb.), neboť je před něj zařazeno deset zákonů z 2. listopadu 1918, kdy byl přijat předpis upravující vyhlášení zákonů a nařízení. Tímto zákonem bylo dále recipováno právo i správa dosavadní monarchie.

Dne 13. listopadu 1918 byl Národním výborem schválen Zákon č. 37/1918 Sb., o prozatímní ústavě, která upravovala pouze nejnnutnější zásady ve vztahu k jednokomorovému Národnímu shromáždění, vládě a prezidentu republiky. Poprvé a naposledy v ústavních dějinách země měla být vláda volena parlamentem (§ 14 do května 1919). Vzhledem ke konstrukci ustanovení § 7-13 prozatímní ústavy lze po 13. listopadu 1918, kdy se stala účinnou, hovořit o Československé republice.^[23]

Cílem Národního shromáždění ovšem bylo vypracovat novou ústavu. Ta byla schválena dne 29. února 1920 spolu se zákonem č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.^[24] Ústava byla tvořena třemi částmi: preambulí, uvozacím zákonem a samotnou ústavní listinou. Ústavní listina vytvářela dvoukomorový parlament a parlamentní republiku v čele s prezidentem jako hlavou státu. V této ústavě byla zakotvena dělba moci, která se dělila na moc zákonodárnou, moc vládní a výkonnou (moc výkonnou utvářela vláda a prezident republiky) a moc soudcovskou. Ústava přispěla k demokratickému rozvoji první československé republiky jako silného, uznávaného a vyspělého mnohonárodnostního státu.^[22]

Dne 15. prosince 1938 Národní shromáždění schválilo zmocňovací zákon, tj. Ústavní zákon č. 330/1938 Sb. zákona a nařízení, o zmocnění ku změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimoriadnej moci nariadenovej.^[23] Tento ústavní zákon umožňoval po dva roky prezidentovi vydávat dekrety se silou ústavního zákona a vládě vydávat nařízení se silou zákona. V prosinci 1940 bylo nařízením Říšského protektora toto oprávnění vlády až na další prodlouženo.

[24]

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky, vycházela z prvorepublikové ústavní listiny. Parlament byl jednokomorový, ústavní soud byl zrušen. Zvláštní postavení měly slovenské národní orgány (sbor

pověřenců, Slovenská národní rada). Ústava obsahovala předpisy o soukromém vlastnictví a státním hospodářství. Zřízeny byly národní výbory, zrušeny země (Česká, Moravskoslezská a Slovenská). Ústavu později doplňovala série ústavních zákonů. Základní nové socialistické ústavy připravil ústřední výbor Komunistické strany Československa (KSČ) k všelidové diskusi již v dubnu 1960.^[22] Do listopadu 1989 byla ústava měněna osmkrát, od listopadu 1989 do zániku federace byla měněna dvanáctkrát. Od 29. března 1990 do 23. dubna 1990 byla tato ústava ústavou Československé federativní republiky, od 23. dubna 1990 do 1. ledna 1993 ústavou České a Slovenské Federativní Republiky.^[22]

Konečným zřízením federace bylo přijetí ústavního zákona o československé federaci (143/1968 Sb.). Od 1. ledna 1969 se Československá socialistická republika skládala z České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky.^[22]

Federální shromáždění ČSFR schválilo dne 9. ledna 1991 Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod. Základní práva a svobody jsou zde deklarovány jako nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.^[22]

Ústavním zákonem č. 542/1992 Sb., o zániku České a Slovenské Federativní Republiky, zanikl o půlnoci na Silvestra roku 1992 společný stát Čechů a Slováků. Nástupnickými státy se staly Česká republika a Slovenská republika.^[22]

7.1.3 Současnost – Česká Republika

Ústava České republiky byla přijata dne 16. prosince 1992 Českou národní radou. Nabyla účinnosti dne 1. ledna 1993. Zrušila dřívější Ústavu Československé socialistické republiky z r. 1960, ústavní zákon o československé federaci z r. 1968 a ústavní zákon ČNR z roku 1990 o státních symbolech České republiky (67/1990 Sb.).^[22]

7.2 Srovnání

Nespokojenost lidu s politickým systémem se odráží v mnoha historických obdobích, jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách. Pokud mám srovnat současnou situaci se situací v období zrušení poddanství, mohu zde zmínit roky 1948,

1968 a 1989, kde nacházím určité společné prvky, zejména co se týče ochrany jednotlivých občanů v jejich osobních a majetkových právech. Jelikož současnou situaci nevnímám jako uzavřený cyklus, domnívám se, že se nacházíme v určitých směrech na pomezí socialismu a kapitalismu, kde se ve své podstatě nacházeli lidé v roce 1848 před a po zrušení poddanství.

^[21] EFMERTO VÁ M., České země v letech 1848-1918, Praha 1998

^[22] ZIMEK J., Ústavnost a český ústavní vývoj, Brno 2006

^[23] MALÝ K., Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 2005

^[24] GRONSKÝ J., Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, Praha 2005

8. ZÁVĚR

Přes všechny nedostatky zůstalo osvobození venkovského lidu od feudálního útisku trvalým a vlastně jediným ziskem revolučního roku 1848. Čímž nechci říci, že by tento rok neměl význam také z dalších hledisek. Ba právě naopak. Pouze poukazují na to, že ostatní záležitosti související se zrušením poddanství, se buď postupně vyvíjely, nebo měly krátkodobý charakter. Přesto se dá říci, že i přes to měly i ony velký podíl na celkovém utváření společnosti a monarchie samotné. Nelze je tedy žádným způsobem pominout a ani na ně nebrat zřetel.

Ač je toto téma velmi zajímavé a otevřelo mi cestu k celkovému pochopení historie a dokonce i dopadů na současnou situaci, je příliš široké, abych ho dokázal obsáhnout celé i se všemi historickými souvislostmi. Přesto jsem se snažil vyzdvihnout ty nejpodstatnější okolnosti a zjednodušit tak probrání dané problematiky, která by si jistě zasloužila mnohem obsáhlejší a důslednější zpracování.

I přes to si však myslím, že jsem splnil cíle, které jsem si před sepsáním této práce dal a toto splnění zřetelně ukázal také na práci samotné.

Na závěr lze říci, že zrušení poddanství bylo velmi významnou historickou událostí a mělo nesmírný význam nejen pro život lidí té doby, ale také pro současnost.

9. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

ADAMOVIÁ K., SOUKUP L., Prameny k dějinám práva v českých zemích, Plzeň 2004

Časopis dějin venkova 15,1928

ČERNÝ J., Boj za právo, Praha 1893

ČERNÝ V., Jednání říšského směnu r.1848 o zrušení poddanství

EFMERTOVIÁ M., České země v letech 1848-1918, Praha 1998

GRONSKÝ J., Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, Praha 2005

CHOCHOLATÝ F., Bohemismus, Praha 1998

JANÁK J., Dějiny správy v českých zemích v letech 1848-1918 se soupis pramenů a literatury, Praha 1987

JANÁK J., Hospodářský rozmach Moravy 1740 – 1918, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999

KÁRNÍK Z., Sborník k problematice multietnicity, Praha 1996

KLÍMA A., Češi a němci v revoluci 1848-1849, Praha 1994

KLÍMA A., Rok 1848 v Čechách, Praha 1949

KLIMEŠ V., Česká vesnice v roce 1848, Praha 1949

KOŘALKA J., Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914, Argo 1996

KRAJNÍK S., Bouřlivý rok 1848 očima našich krajanů, Kladno 1998

MACHAČKOVÁ J., MATĚJČEK J., Nástin vývoje textilní výroby v českých zemích v období 1781 – 1848, Opava 1991

MALÝ K., Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 2005

Národní noviny

Naše národní minulost v dokumentech, Praha 1971

- Ottův slovník naučný XXI, heslo Rakousko - II. Vývoj ústavy moderní. A. 1848–1859
- PODLIPNÝ J., Sbíрка zákonů, privilegií a listin, Praha 1892
- ROUBÍK F., Revoluční rok 1848 a rolnictvo, Praha 1955
- SKED A., Úpadek a pád habsburské říše, Praha 1995
- ŠTAIF J., Historici, dějiny a společnost – 1.část, FF UK, Praha 1997
- UDALCOV, I., Rok 1848 v Čechách, Brno 1950
- URBAN J., K historii dolování v severočeské hnědouhelné pánvi, Praha 1985
- URBAN O., Česká společnost 1848 – 1918, Praha 1982
- URBAN O., Československé dějiny 1848 – 1914 I. Hospodářský a sociální vývoj, Praha 1988
- URBAN O., Kapitalismus a česká společnost, Praha 1978
- URBAN O., Kroměřížský sněm 1848 – 1849, Praha 1998
- ZIMEK J., Ústavnost a český ústavní vývoj, Brno 2006

10. ABSTRAKT

KOVÁŘ, M. *Zrušení poddanství a jeho vliv na změnu struktury habsburské monarchie*, Plzeň 2011. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Právnická fakulta. Katedra právních dějin. Vedoucí práce Prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová, DSc.

Klíčová slova: zrušení poddanství, zrušení roboty, změna struktury, průmyslová revoluce, kapitalismus, neoabsolutismus

Práce se zabývá otázkou zrušení poddanství a jeho vlivu na změnu struktury habsburské monarchie a to jak po stránce hospodářské, tak po stránce právní. Poukazuje na jednotlivá období před zrušením poddanství a zejména po něm, popisuje politickou sféru v těchto obdobích a srovnává jednotlivé poznatky, které vykreslují závěrečný odraz doby. Práce také odkrývá možnost působení politického vývoje na současnou politickou situaci.

Do hloubky jsou rozebrána jednotlivá průmyslová odvětví, na kterých je poukázán vliv zrušení poddanství na jejich vývoj. Zároveň se ukazuje vliv na terciární sféru a zemědělství s ohledem následného přechodu ke kapitalismu.

Práce také popisuje další významné události jako zrušení roboty, průmyslovou revoluci, zároveň průmyslovou krizi a příchod neoabsolutismu.

Celkově lze shrnout význam ve zpracování určité historické osnovy a její souvislost s formováním tehdejší i současné společnosti.

ABSTRACT

KOVÁŘ, M. *The abolition of serfdom and its influence on the change of structure of Habsburg monarchy*, Plzeň 2011. Diploma work. West Bohemian university in Pilsen. Faculty of Law. Supervisor Prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová, Dsc.

Key words: abolition of serfdom, abolition of corvee, change of structure, industrial revolution, capitalism, neoabsolutism

The work deals with the abolition of serfdom and its influence on the change of structure of Habsburg monarchy as far as the economical and legal aspects are concerned. It covers particular time periods before and mainly after the abolition, describes political atmosphere then and compares individual observations depicting the final reflection of that period. The work also reveals potential interdependence between political development and contemporary political situation.

Particular branches of industry are described in details, which enables the author to show how the abolition influenced their development. At the same time we can observe a strong influence on the tertiary sector and agriculture with respect to the following transit towards capitalism.

The work also describes important events like the abolition of corvee, industrial revolution, industrial depression and the start of neoabsolutism.

We can summarize it by saying that the author tried to depict a particular historical schema with respect to both historical and modern social aspects.